

II.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА НІЧ.

ТРАГЕДІЯ.

Тако свободив ся народ руський з-під
ига ляцького єгипетського.

Ой у нашій у славній Україні
Бували колись пристрашні злигодні, бездольні
Ніхто Вкраїнців не ратував, [години.
Ніхто за їх Богові молитв не посилав,
Тільки Бог святий наших не забував...
Отже й пройшли, ізійшли злії незгодины:
Немає нікого, що б нас подоліли!

ДІЄВІ ЛЮДЕ:

Переяславський староста.

Анастасій, сьвященик.

Семен Герцик.

Петро Корженко.

Опанас, його племінник.

Чужестранець (Лисенко).

Жид Оврам.

Зацвилюхоський, польський
офіцер.

Марина, сестра Лисенкова.

Козаки. — Переяславці. —

Польські жовніри. — Хор.

Діється в 1649. році в городі Переяславі під великдень

СЦЕНА I.

Петро і Чужестранець.

Петро.

Чи се б то й правда так, як ти казав?

Чужестранець.

Чи Дніпр у вас так широко розлив ся,
Що чутка з тої сторони доходить,
Як із Московщини?... Все Задніпрове,
Мов грім його ударив, запалало.
З лугів, з ярів виходять гайдамаки,
Вівчар міня на спис свою гірлигу,
Забув плугатир ниву: леміші,
Серпи ідуть на військове діло;
Старі на конях їздють, і жінки
І діти поробились козаками.
Що-дня біжать до гетьмана кравчини,
Страшенне військо стало. Лях і Жид
Не мають місця голови сховати.
В Покутьті, по Подольї, по Волині
Всі городи повизволялись: скрізь
Побили старостів, повипихали
Жовнірів, замки оддалися із-сили,
В церквах нігде служить нема поміхи,
І скрізь, скидаючи кроваву одежу,
Ідуть козаки до церкви дякувати Богу.

Петро.

Не дурно кажуть: сподівайся на Бога!
Він милосерд, хоча і покарає,
А все-таки і змидується впять.

Чужестранець.

Хиба об сім у вас нема і вісти?

Петро.

Та що тобі сказати, чоловіче!
І рад би в царство, та гріхів багацько!
Що зможе бідний город?... Як свиріпи
У просї, так у їм Ляхів.
Які були що дужчі і завзятші,
Ті порозходились, або й побиті;

Зостались тільки діти, немошнії,
Жінки та зрадники. Знайшлись би може,
Що й статъ на ворогів були б охочі,
Так проклятуші все в нас одняли.
Ані шаблюки ні рушниці, ані грошей...
Що діяти? — Гаразд, де сила є!

Чужестранець (показує на груди).

Тут наша сила! (*Показує на небо*) Там надія наша!
Я чоловік бувалий, много бачив;
Багацько й сам одбув і бід і лиха:
Бач, ока правого нема, і права
Рука відрублена, і тут у грудіх
Дві кулі вліплено...
Хоч золотом всього мене обвісь,
Воно не буде того кошту мати,
Як отєї рани; через їх я мушу
Усякому Українцеві сказати:
Дивись і знай, що й я служив родині;
І ти, мій брате, так служить їй мусиш!
От і тобі, добродію, скажу я:
Ви, бачу, всі жалкуєтесь на лихо,
А вислобонитись — нема в вас сили.
Коли-б хто оступавсь за вас, так так!
Тогді б ви добре зачимчикували!
Нехай чужі на смерть за вас ідуть,
А ви кричати-мете: отто слава!
Нема Ляхів, вже ми усіх побили!...
Наш пан Хмельницький ма велику силу,
І помігти всім городам радніш;
Але він тільки посилає поміч
До тих, котрі самі попіднімались.
От бач в Каньові; се вже я сам бачив.

Петро.

А розкажи як діялось в Каньові.

Чужестранець.

А от-як: бач, в суботу се було
На масниці. Усі Ляхи й Жиди,
Понапивавшись, з вечора гасали,
А нічю, п'яні, де хто впав, там ліг.
О-півночи задзвонено у дзвін;
Скрізь запалав огонь; шумить, брязчить;
»Смерть ворогам!« луною віддало ся.
Ляхи, котрі при розумі були ще,
Почувши чвару, та мерщій збіратись;
Звістили старосту, — той, проклятуший,
І в городі не був: весь день гуляв
В монастирі, відкіль він, супостат,
Прогнав ченців і паплюг позаводив.
Поки прочумались, аж зирк — вже трупом
Повнісенськії улиці набиті;
Ізбіглося військо; поки вшикувались,
Нарештували самопали і гармати,
Обвидніло. І почала ся валка!
Години не пройшло, вже руським гибель
Зовсім припала. Староста у город —
І висилає каштеляна: »Ке, скажи їм,
Що я на всіх їх ласку покладаю;
Нехай лиш скорють ся.« Той тільки ввійшов,
Не вепів роззявить рота, так і гепнув!
— Коли вмірать, так помремо! усі
У-в один голос закричали. — Ріжте,
Конайте нас, ізгинем козаками! —
Скажений староста велів за сєе
Губити всіх, все різати й губити:
Старих, малих, ні жодної душі
Щоб не зосталось. На такі закази
Підняло ся кровавее ігрище;
Зачадів ся зо всіх кутків Канев,
І сніг од крові танув, як од сонця.

Аж до півдня їх різали без шани;
І всяк, кому приходилась черга,
Закрие тільки очи, скаже: Боже,
Твоя єсть воля! З тим і вік кінчає...
Як тут Господь зласкавив ся над їми:
Де не візьмись кравчина гайдамаків
З Лисенком — геп! і оступили город.
Ляхи, почувши, кинули різню,
І поспішали боронити замка.
А руські, одлигнувши, попридбали
Оружжя, та з середини на їх...
Мик-мик, мик-мик, а вже Лисенко
Й у замок скочив. Сучі вороги
І уха попускали. А Лисенко
Як подививсь, який справляли бенкет
Вони над руськими, гукнув своїм —
Щоб всіх Ляхів, Жидів і Унїятів,
Всіх до останку ізгубити. Се,
Казав, їм буде дяка за невинних.
Із половини прощого дня,
Весь понеділок до вівторка вранці,
Давали недовіркам добру шану:
На Тясмині аж горку нагатили
Жидівським трупом, в вечері і в ранці,
І в ніч і в день все різали; сім тисяч
Католиків пропало як собак;
Жінок, дітей, і винних і безвинних,
Всіх ізгубили . . . . .
В вівторок нікого було вже бити;
У монастир по старосту послали;
З своїми, все мосцївими, панами
Приїхав він, забитий у кайдани.
У вечері усіх панів спекли,
А старості злупили шкуру. Так
Пімстили ся над ворогами наші!

У середу усі церкви відперли
І правила молебень Богу в дяку.

Петро.

Гаразд так лучилось. Бач, козаки
Наскочили, а то б усі пропали —
А нї за віщо. Так то, брате, й нам.
Що зробим ми, хоч і піднімемо ся?
Побють, як ту траву; у нашім краї
Від козаків не дїждеш ся підмоги.

Чужестранець.

На-що вам їх? Ви самі козаки.
Хиба чого Каньовці сподївались?
Кому неволя замоторошнїє,
Тому все рівно — жити, чи умерти,
Той смерти сам жада. Нї, пане брате!
Або вже ви Ляхами поробились,
Або Ляхи не з'обіжають вас.

Петро.

І де то вже не з'обіжають, брате!
Як-би ти бачив — вчора, о срамота!
Як унїятський бискуп до костьола їхав
На литанїю, а його колясу
Везли дванадцять чоловік із руських,
А Жид був візником! Он, погляди,
Сьомиця біла, завтра Великдень, —
А ми не знаєм сьвята, і в церквах
Всі дні служення не було: прокляті
Жида нас не впускають в божу церкву,
На одкупі сьвятеє держуть. Добре,
Як завтра скинемось чим заплатити,
А то прийдець-ся й празника не знати.

Чужестранець.

І се у вас ніхто й не ворохнув ся?

Петро.

Дві чвари, брате, в нас було за рік.
Та щó-ж з того? Ляхи зараз познались,
Переловили, повязали, повели
До старости — там ім була погибель.
Надіялись було ми на одного,
Того уже нема!...

Чужестранець.

На кого-ж?

Петро.

От на того Лисенка, щó казав ти.
Бо він, коли ти знаєш, чоловіче,
Із нашого Переяслава. Років
З пять є тому, як він нас одцурав ся.
Він був козак, і не злюбив кормиги.
Коли на нас Господь наслав недолю,
Так він не стерпів, позбірив де-кого,
Тай учинив против Ляхів тревогу.
Але було не з силою. Ляхи
У сто разів були від наших дужчі.
Поки вони зібрались, аж Лисенко
Й козацькі всі товариші його
Як-раз у глибці в пана опинились.
От староста і призива до себе
Лисенка, і допитуватись взяв ся;
А той, як з їм балакав, та як хватить
Пистоль у його, та як свисне в груди,
Та у вікно — юрба Ляхів за їм,
Кричать, гукають — він собі байдуже —
Та набіжав до Альти на провальля,
Та в Альту; тут за їм, мов та крупа,
Посипали ся кулі. Бог поміг, —
Ні жодная його не зачепила,
І переплинув він собі щасливо

Аж на той берег. З тій пори вже ми
Не бачили його. Ляхи шукали,
Півчверта-ста червоних намогались
Тому, хто приведе його; та дарма.
Отсе-ж як чутка пронеслась у нас,
Що він воює та Ляхів псує,
Так поговорював у нас народ,
Що може він, як не забув своїх,
То може й прийде вислобонить нас.
Ех, братіку! надіялись було ми,
Та й та надія наша вже пропала.

Чужестранець.

А чом?

Петро.

Хиба не чув про ту причину,
Що з ним була: сердега воював,
Та вже довоював ся. Вишневецький
Піймав його в Немирові, казали.
Не знаю; кажуть, може і брехня...
Та вже б тобі про сєє знати лучче.

Чужестранець.

Та чув і я... носилась чутка всюди.

(Дзвонять.)

Петро.

Ну, слава Богу! (Здіймає шличок і хрестить ся.)
Се мабуть пан-отець наш Анастасій
Вблагав Жидів, дозволили служити.
І то, сердешний, вчора цілий день
Ходив збирати гроні по дворах;
Так суча Жидова за кожную службу
По півдесятка злотих дубить. Ох,
Тепер-то... може й завтра на великдень
Достанеть-ся ще Богу помолитись.

Як спомяну я прошлі давні роки,
Аж серце рветь-ся. То була година!
Було — сподобить нас Господь діждати
Великодня, то аж неначе сьвіт
Повеселїша: все так приязно,
Так радісно; як прийде сьвітлий день,
Кожнісенський і горе позабуде;
Нїхто тобі смутненько не погляне,
І всі від серця дякують все Богу.
А що тепер! О Боже милосердїй,
На віщо так дітей своїх карасш!

(Здихає.)

СЦЕНА II.

Опанас прибігає і ревно плаче і голосить.

О п а н а с.

Ох, дядечку! Ох, бідна голова!

П е т р о.

Господь сьвятий з тобою, Опанасе!

О п а н а с.

Ох, дядечку-голубчику! Ох, лихо!
Біда тай годї! матїр узяли...

П е т р о.

Хто? як? куди?...

О п а н а с.

До старости жовніри повели;
Голодна смерть, казали, буде їй.

П е т р о.

Ох, Мати Божа!

О п а н а с.

Ох, дядечку! біда зовсім тай годї!
І говорив же: мамо, цур йому!

Ну щó, як чорт який ізійде? Ні!
Ти, каже, тільки ляку напустив:
Вони тепер не зайдуть. — От
І празник нам! Ох, лихо нам тай годі!

Петро.

Щó-ж лучилось? Кажи бо швидче!

Опанас.

Та все-ж паски! Бач, здумала пекти!
Я і казав, крий Боже, як казав!
Щó-ж? Не послухала. Як я казав,
По мойому і вийшло. Тільки в піч
Сажати стала, тут вони й прибігли.
Як крикнули, так мати, як стояла,
Аж через силу встояла. Вони
Як ухватили бідну за волосся,
Та з хати, — я до них, вони мене
Штирхнули в груди — отже як,
Крий Боже, досі, дядечку, болить.
Вони її поволокли із хати;
А я за їми, кланяюсь, прошу їх:
Змилуйте ся, кажу, панове добрі,
Не поробіть безщасного мене!
Не мучте бідній матері!... Прохав,
Прохав, прохав, — вони ні півсловечка.
Я все за їми йду, та все прохаю.
Один мені і каже: йди ти к злидню!
Псяюха, твоя мати, руська сучка,
Іздохне з голоду в льоху у панськім.
Та як схватив мене, тай кинув геть.
А мати — більш її уже й не бачив!

Петро.

Сестра моя, безщасниця!

Опанас.

Ой, дядечку, дайте ж мені пораду!
Що-ж тут мені вже на світі робити?

Петро.

Яку тобі пораду дам, небоже?
Хиба з тобою плакати та терпіти?
О Боже наш! на-що так прогнівив ся
На нас! Моли ся Богу, Опанасе!
Де чоловік не в мочі помігти,
Там треба помочи од Бога ждати.

Опанас (хлина).

Що буде з матір'ю!... Ох лихо, лихо!

Чужестранець.

Чого-ж голосиш там? Чого нявчиш
Дівчачим голоском? Срамота! Хлопець,
Козак!... Мала дитина так не буде
За матір'ю ревіть, як ти, ломака!
Чи ляльки батько не привіз із місця?!

Петро.

Послухай, чоловіче; се у-перше
Побачили ся ми. Я ще й не знаю,
Відкіль ти й що такеє. Ти удав ся
Мені таким і приязним і добрим,
І я признав за наського тебе.
Тепер, не знаю... Будь ти, чим еси,
Тільки, коли хто вірує у Бога,
Той уважає за великий гріх
З чужого лиха глумувати. Ти чужий,
Тебе ніхто не утісня, не мучить;
Іди ж, будь ласкав, пріч од нас безщасних
І не глузуй над бідністю, бо є
Такий на небі, що той глузд почує.

Чужестранець.

Тебе бо, дядьку, лихо з глузду збило!
Коли-б ти втяв був, щó я говорив,
Так ти б сього і справді не варнякав.

(Опанасові:)

Жінкам та дітям можна квасить губи,
А не такому гайдуку, як ти.
Чи такі слёзи допомогти-муть лиху?
Чи вернуть тобі матір? Се вже справди
Переродились наші руські... Як?
Прохать Ляхів, до ніг їм припадати,
Дорогу злодіям слёзами гладить?!
Не слёзи поміч в лісі, а залізо!

Петро.

О, щó бо ти се кажеш, чоловіче!
Ну, хоч-би де-як він на те пішов,
Із матір'ю нещасною щó б сталося?

Чужестранець.

Нікчемні ланці! Кваші ви, лапури!
Та вам ще не такого лиха треба!
У сто разів Господь на вас послав би
Нещастя, бо ви стоїте сього!

СЦЕНА III.

Анастасій з плащаницею, за їм народ.

Анастасій.

На-що, кажу, ви біжите за мною!
Гріх дарма лихо накликає на себе.
Гей братці, розійдіть ся, розступіть ся...
Подумають, що чвару зняли.
Кажу вам, розійдіть ся: ви нічого
Тут помочи не вдієте, собі
Пеню тільки з дурниці вчините.

Народ (*кричить*).

Як можно! як се можно? Плащаницю
Сьвятую! Як? Жидівськими руками?
Ми гроші заплатили; ми насильно
Закажем, щоб молитись нас пустили!!

Анастасій.

Сьвяте діло боронити віру,
Родину і закон свій. Бо которі
Те уробляють, ті пред вічним Богом
Велику честь і славу залучають.
І ви б так добре, діти, учинили,
Коли-б при иншім се було случаї.
Бо хто без всякої підмоги йде
На смерть, хоч будь воно й за праве діло,
Той душу й вік свій загубляє дурно,
І сам собі погибель заподіє.
Оттак, бач, вам: що зробить ваша кучка?
І вас пов'яжуть і поб'ють, і другим
Наробите ще горя: дозиратись
І більш втіснити стануть; і тогді
Не те, щоб Бог прийняв усердье ваше,
А ще за тих, кого в напасть введете,
Пред Богом одповіт дасте. За кого
Отсе ви підняли ся? За мене?
Та я від сього умиваю руки!
Коли вже Бог сьвященника свого
Не ратував, чого-ж ви заходились?
За церков, за Христа? Господь небесний,
Коли-б Йому було угодно тее,
Без вашій помочи їх покарав би:
Огненні ріки низпустив би Він
На ворогів своїх, коли-б схотів.
Бог милосердний. Його милосердю
Кінця нема. Він ворогів своїх

Прощає й милує. Смертельний гріх
Занапащати душу дурно. Відступіть ся!
Я боронить сьвятую церков мушу,
Бо я її послужник. Хай потягнуть
Мене в темницю, хай катують, мучуть:
Не перший мученик од їх я буду;
А ви ідіть собі, молітесь Богу,
Терпіте, плачте, впять таки молітесь
І впять терпіте, бо і Бог терпів наш.
От лик сьвятий, із їм я умирати
Готуюсь: імянем його — ідіте!
Чого-ж ви ще хилиєтесь? розходьтесь!
Воістинну скажу вам: хто не піде,
Той буде супротивник Богу й церкві.

Народ.

Та як же ми тебе покинем?

Анастасій.

Хто вам сказав, що я
Бою ся смерти? — Ні! За віру вмерти
Моя потреба перша. Вам же, діти,
Не подобає погибати. Діти!
Прошу вас, будьте ласкаві, уважте
Мені, сьвященнику своєму! Ради Христа
І Матері Його пречистій і сьвятих,
Ради великодня, щó наступає...
Розходьтесь, діти... Щó ви стоїте?
Ідіть же! Проклят той, хто з вас посьміє
Не слухати мого глаголу!!

(Народ почина розходитись.)

Добре!

Скажу вам: добре, — сто разів скажу;
Неначе камінь спав з душі у мене!
Тепер я весело піду на смерть!
Благословить вас Бог, отець небесний!

Моліть ся, діти! Він, отець наш милий,
Змилуєть-ся над дітьми.

Петро.

Скажи, будь ласкав, що се за новина?
Дивлюсь і слухаю, й не втяв нічого.
Дзвонили к службі: пан-отець з народом
На ринці опинились! — Чи нова
Пеня настигла?

Анастасій.

Не дуже-то й нова.

Зібрав був грошей я, і заплатив
Жиду Овраму за сьвяту ю службу,
З умовою такою, щоб сьогодні
І завтра не було запрету. Він
Оддав ключі; ударили у дзвін:
Ізбіг ся люд; я службу був почав,
І, так як то закон повеліває
Христові страсти споминать сьогодні,
Взяв плащаницю з олтаря й несу...
Як тут у двері жид і закричав:
За плащаницю треба особливе
Платити. Я йому й кажу: Змилуй ся!
Я вже відав тобі. Чого-ж ти пнеш ся?
Ти ворог божий, жид, не слід тобі
Ходить сюди, як служить ся. А він
Схватив із рук у мене плащаницю
Й давай її ірвати та тріпати...
Народ не стерпів, збив його із ніг,
Він закричав, побіг із церкви й прямо
До старости — жаліти ся на нас.

СЦЕНА IV.

Зацвилюховський з жовнірами й жид Оврам прибігають.

Зацвилюховський.

А осьде він, мурмило довгогровий!

Оврам.

Так, він, вельможний пане! Він — розбійник!
Він — бунтовник! Се утікає хотів!

Зацвириховський.

Не утече, кабан. Гей, хлопці, швидче!
Гей, оступіть лишень його шаблями!
Ось ми йому дамо, як утікати!

Анастасій.

Не думав я й не думаю втікати.

Оврам.

Ні, ні... Вельможний пане, ні! Він бреше!

Анастасій.

Язик жидівський бреше. Щоб ви привели
По одного ватагу цілу?

Зацвириховський.

В тюрму тебе узяти, вражий руський.

Анастасій.

Озьміть. І коли-б ви малу дитину
Прислали взяти мене, я все б сказав:
Озьміть!

Зацвириховський.

Ач, дяволове руське серце!

І не змінивсь в лиці.

Анастасій.

Чого-ж змінитись?

Ви думаете, страху завдали,
Як вас сюди ватага приплела ся?
А щоб казав Христос наш, як жиди
Прийшли по Його? Легіони б цілі
Небесних анголів явились зразу,
Коли-б Я захотів. — Тим я скажу вам,
Що проти вашого заліза в мене

Є оборона й поміч ще кріпчіша.
Пять слов сказать, і де б взяла ся поміч...
І вся б ватага ваша в-мить розбіглась.

Зацвилюхоський.

А щό він каже се — сей хлоп, шизматик?

Анастасій.

Те я кажу, що лишні отсї шаблі;
Вони б менї нічого не зробили,
Коли-б я сам не покоровсь.

Зацвилюхоський.

Мовчи!

Анастасій.

Мовчати-му.

Зацвилюхоський (*Овравові*).

Кажи ти, щό він діяв?

Оврам.

А як же, пане! Чвару піднімав!
І справди чвару. Заплатив він гроші
За службу... Але в їх є полотенце,
Щό на сей день розстелють серед церкви,
Та поспівають трохи, та усї
І лізуть цілувати. Він же грошей
Не дав за се, та ухопив, тай хоче
Нести посеред церкви розістлати...
А я стою біля порога й бачу...
І тільки він на голову напаяв,
А я у церкву: гроші, кажу, гроші!
А сучий піп не те, щόб покоритись —
Ще лаятись, а люд увесь на мене,
Та так, що трохи не забили, пане.
От справди, пане, трохи не забили!

Анастасій.

Ти брешеш, жиде!

Оврам.

Ні, то він все бреше;

А я так от-як правду говорю!

Він з церкви вкрав його: спитайте лиш!

Зацвилюховський.

Украв? А? а?

(Анастасій мовчить.)

Мовчить, так корить ся. Ну, де-ж сховав?

(Анастасій мовчить.)

Кажи, де дів те полотенце?

(Анастасій мовчить.)

Кажи!

(Бе його по щоці.)

Анастасій *(підставляє щоку).*

Бий у-друге.

(Зацвилюховський бе.)

Чужестранець *(підходить).*

Стревайте. Чи не гріх се таки вам

Так ізнущатись? За-що ви бете ся?

Мерзенному жиду, бач, захотілось

Поглумувати з хрестянина! Ти, Оврам,

Чи як тебе зовуть, жидівська пика!

Скільки тобі за плащаницю грошей?

Оврам.

Та вже дасте хоча десяток злотих.

Чужестранець *(кида йому гроші).*

Озьми хоч двадцять, сучий син, падлюка!

Та й убирай ся ік чортам у пекло.

Оврам.

Ще й ласть-ся? *(Тихо)* Так, справди двадцять
[злотих.

Зацвилиховський.

Що ти за чоловік?

Чужестранець.

Я прохожалий.

Зацвилиховський.

Се гарно. Гей, сюди лиш, хлопці!
Озьміть лишень отсього мацапуру!

Чужестранець.

За-що?

Зацвилиховський.

За те, що ти мені здаєш ся бісом.
Як подивитись на тебе, так тільки
Тобі йти по дворах шматків прохати:
Сліпий, кривий, обшарпаний з одежі —
А гроші як полову розсипає!
Чужестранець *(підходить до його й показує
йому тихо щось похожє на лист паперу)*.
Не комезись. Гляди...
Я завтра сам до старости піду.
Погано глядите ви своїх руських.
Ідть собі, а я до їх пристану.

Зацвилиховський.

А, добре, знаю. Розступіть ся, хлопці!

(До Анастасія:)

Іди собі хармаркати у церкву
Над полотенцем, як казав Оврам.

(Овраму:)

А ти, жидівська пика, щоб не сьмів
Ти цілий тиждень докучати нам,
Бо гроші оддали тобі усі.

Оврам.

Твоя в сїм воля, мій вельможний пане.
Я б і не те, та сее вам ізвістно...

Велику пошлину за одкуп правляють.
Ще тільки попрохав би щось вас, пане,
Бач, завтра в їх аж двічі з корогвами
Круг церкви ходють...
Так щоб іще за корогви що-небудь.

Чужестранець.

А скільки?

Зацвириховський.

Як, жидівська утроба!
Стревай, от ми дамо тобі! Гей, хлопці!

Оврам.

Ох, паночку! ой лишечко! Простіть!...
Змилуйте ся, не буду, я не буду...

Зацвириховський.

Гляди, не дуже...

Оврам.

Ні, я так... нічого...
І справди, так... нічого... я нічого...

Зацвириховський.

Ач, бісів жид, злякав ся!

(Тихо чужестранцеві :)

Добре, добре. *(Відійшли.)*

Анастасій *(Чужестранцеві).*

Що ти ні єсть, чи з добрістю чи з змислом,
Ти добре діло нам зробив. Спасеть
Тебе Господь! Тепер, хто хоче, люде...
Збирайте ся. Ходім молитись Богу.

(Народ збираєть-ся.)

СЦЕНА V.

Герцик з товпою хлопців.

Герцик.

Ні, братці, ні; се вже хоч як, так ні!
Терпіте, коли хочте, я ж... спаси-бі!
Хоча і пропаду, нехай же знає
І він, як зачіпать мене.

Петро.

Що він?

Один з хлопців.

Послухай, брате; що ти зробиш криком?
Почують...

Герцик.

Що? Ти думаєш, що я
Такий, як ви? Ні, братці, знайте те,
Що батько мій полковник був. Еге!
Він, бісів, що хиба? Адже, я бачу,
Він дума, що тепер, як вже Лисенка
Нема, так він, що хоче, те і робить!
Ні, друже, стій! Ще я живий, здоровий
На твою голову.

Де-хто з народу.

Що, і тобі погано?!

Герцик.

О, тряся їм! Погано? От! — Та їм
Ще поганіше буде. *(Оглядається кругом.)*
Е, тут багато вас! Та все знакомі,
Усі колись були нам приятелі.
Ото лиха година! Перш як часто
Бувало бачились, як ще покійник
Отець живий був, а тепер забули.

Один з хлопців.

Ні, пане. Вже за кою, а за тебе головами
радніші наложить!

Герцик.

Ви знаєте, хто я?

Другий з хлопців.

Пан Герцик.

Герцик.

Мій батько вмер за вас, як із покійним
Лисенком ви хотіли підніматись,
Умер за всіх у муках, у тортурах...
Не показавши ні на кого, все
Приняв на себе, — ви ж мене забули!

Один з народу.

Його отець був добрий чоловік!

Другий.

Спасенная душа!

Один з хлопців.

Ні, пане, не забули. Щоб ти хочеш,
У всім тобі радніші послужити!

Герцик.

Якого ви ще лиха не терпіли?
Ще як хиба з вас ворог не глумивсь?
Пеу лучча честь, ніж кожному із вас!
Чого-ж ждете ви?

Анастасій.

Божоеї ласки!

Герцик.

Бог бачить наші біди, Бог нам буде
Помошником. Послухайте лиш, братці:
Ви терпите усі, а я не хочу.

Із вас глумують ся, ви їм покірні;
Я не такий! мене не зачіпай!...
Послухайте лиш, товариші. Вчора
Й мене з'обідив староста проклятий:
Одняв у мене заручену дівку,
Лисенкову сестру, мою коханку,
Одняв і держить в себе мість паплюги.
Я був хотів до себе на весільля
Вас звати після сьвят; а він украв,
Вхватив її, як вовк ягня, до себе.
Почувши, що Лисенка вже забили,
Він дума, що тепер його вже воля
Знущатись над його сімєю. Братці!
Багато вам Ляхи робили лиха;
Ви все терпіли — я терпіть не хочу!
Піду до його зараз, тай убю...
Убю... отсим пістолем встрілю! от-як!
Що після буде, хай і буде! — Лучче
Смерть, ніж така недоля і поруга!

Один з хлопців.

Молодець!

Другий.

Добрий Герцик чоловік!

Третій.

Щире серце!

Четвертий.

Його батько вмер за нас!

Пятий.

Він сирота!

Шостий.

Сирота! бідний сирота!

Сьомий.

Не дамо погибати Герцикові! Самі поги-
бнемо за його!

Один з хлопців.

Лучче смерть, ніж наруга, говорили діди наші.
(*Народ турбується; шум, шопотня.*)

Анастасій.

Пан Герцик! На-що ти людей турбуєш?
Схотів пропасти сам, так пропадай.
На-віщо ж ти підмовляєш і других?

Герцик.

Пан-отче!...

Анастасій.

Послухайте, міряне. Хто з вас піде
За їм, той буде ворог християнству,
І я, по власти Богом мні наданій,
Запрет на всіх кладу проти закона
Так діяти. Тепер сьвята субота:
Тогді хотіли в церкву, от і можно!
Відперта церква. Щоб-ж ви стоїте?
Ходімо. (*Повертається; народ стоїть.*)

Герцик (*в серцях кидається до його*).

Ти мабуть з'їв од Ляхів прочуханів,
Ну, їж; ну, кланяй ся їм — вони ще раз
На щоках обірвуть тобі волосься!...
Чого-ж ти люди добрі зводиш, попе?

Анастасій.

Ходімо, добрі люде, швидче в церкву,
Бо сонечко звернуло вже на захід.

Герцик.

Стій, стій, не ворущись! Я дам тобі!...

Петро.

Семене, що ти? Блекоти обїв ся?
Гов, хлопці! Щоб ви стоїте, безумні?
Не бачите? він мабуть одурів!

Священника!... Ах, бісів син, анцихрист!
Ох, супостат! Рука твоя проклята
Посьміла!! (*Народ оступа Герцика.*) В'яжіть його!

Герцик.

В'язать! Ах ти, стара собака!... Як?
Мене в'язать?... Кишки тобі скоріш
Я розв'яжу шаблюкою сією,
Ніж ти до мене сьміти-меш торкнутись!

(*Обмахує коло себе шаблею.*)

Стонадцять вам чортів! Гидкі поганці,
Підніжки недовірків, перевертні,
Ви — байстрюки, жіноцькі підхвістки!
Юди всі, Христа продали в-друге!
Вам всім, бачу, дать по десятку злотих,
Так ви хоч зараз в нехристи радніші...
Чорт з вами! (*Обертається назад.*)

Будьте ви прокляті по-вік
Од Бога! Хай забуде вас, як ви
Його забули! Йдїть собі на піч
Коло жінок качатись, отто ваше.
А я за себе сам один ще справлюсь...

Народ.

Семене! брате! Ми твої усі:
Роби із нами, щó ти схочеш, всюди
Веди нас — в-право, в-ліво, хоч-куди,
На муку, на смерть, в пекло... Ми радніші...
За віру православну, за родину!...

Анастасій.

Семене Герцику, утихомир ся!
Послухай лиш мене... Твоя єсть воля —
Хоч вважиш, хоч не вважиш, се як знаєш —
Тількі послухай...

Герцик.

Що там буду слухать?
Не бійсь, хоч ти і піп і сьвят закон
Толкуєш, та я й сам, що діять, знаю.

Анастасій.

Я знаю й вірю, друже. Ти на мене
Розсердив ся, та овсі дурно, друже.
Хиба я ражу, щоб Ляхам коритись
Або що? Ні, Семене мій коханий!
Хай Бог спаса: душа у мене руська.
І так мені на сьвітї жити важко,
Так важко, брате, що огненну муку
У вічнім пеклі я б радніш прийняти,
Ніж мучитись, на тє дивлючи ся,
Як віра православная страждає
І добрий наш народ бідує гірко...
Та тільки те, що все мені вас жалко,
Тим жалко, що, мість визволеньня й щастья,
Залучите ви нове бідуваньня!
Бо з чвари вашої добра не буде;
Половлють тільки та ще більше будуть
Втісняти, от і все! А моя рада:
По моєму, відправить до гетьмана
Хмельницького тихенько і прохати,
Щоб він ізмилювавсь, прислав нам поміч,
Бо ми вже страждемо не в міру. Так!
Тоді б ми вислобонили ся, вражих
Ляхів повигоняли б геть відсеіль,
І то не так, як вигоняли другі,
Що переріжуть всіх та перетоплють!
Спаси від сього, Боже! Гріх великий
Відплачувать злочинцям по злодійськи;
Бо нам не помсти треба, а слободи.

Чужестранець.

Пан гетьман вам поклон свій посилає,
І отсей лист велить вам прочитать. (*Читає:*)
»Дознались ми, що у Переяславі
Ляхи втісняють Руських, і що досі
Не вислобонились Переяславці.
Оттим отсе, кохані православні,
Пять тисяч війська посилаю в поміч.
Повибивавши всіх Ляхів проклятих,
Умісті з нами славте, діти, Бога,
Що спас свій люд від тяжкої недолі.»

Петро.

Як?

Чужестранець.

Так. (*Шум між народом.*)

Герцик.

Вони сього не стоють, тай не хочуть.

Чужестранець.

Готове військо, я його привідця.
У вечері, як стане вже смеркати,
Й католики в костьол свій ізберуть ся,
Намітьте кожний дім, де Лях живе,
Ударте в дзвін і ріжте супостатів;
А ми, почувши, явимось зарáz,
Оступимо кругом весь Переяслав,
І ні одна проклятая душа
Не вихопить ся відсеїя із пекла.
У-ранці всі ви будете слободні,
І день сьвятий великдень буде двічі
Сьвятіш для нас: умісті з воскресеньям
Христовим ми сьвятити-мемо й наше
З пекельної неволі визволення.
У-ранці всі ми будем християне,
У-вечері сьогодні будем зьвірі.

Щоб шани із Ляхів не дать нікому,
Щоб ні єдиний не утік від смерти,
Катуйте їх; маленька дівтора
Щоб іспеклась у поломі сьогодні...
Щоб завтра не було тут ляхького і духу:
Бо так велить вам пан вельможний гетьман!

Всї.

Смерть католикам! смерть їм супостатам!
Весь рід скоренимо!

Чужестранець.

Не дуже-то гвалтуйте, щоб не вчули.
Ти, Герцику, вернеш свою коханку;
А ти, роззяво, свою матір. Всім
Розвага буде в-ранці.

Петро.

Хто ти,
Кумедний чоловік? Скажи, будь ласкав,
Наш визволителю, хто ти такий?

Чужестранець.

Лисенко! *(Усі з криком до його кидають ся;
розприси, шум, свалт.)*
Тихше, тихше!

Голоси.

Як? що? Хиба вже мертві устають?
Коханий, милий батьку! Визволитель!
Чи мабуть се брехня, що вражі Ляхи
Тебе убили? Ні, увесь на ранах! Правда!
Чи ти живий, чи ти воскрес із мертвих?
Мана! мана!

Лисенко.

Ні, не мана — Лисенко, люду добрий!
Лисенко я... Вам чудно, дивно бачить

Мене з труни уставшого? Вам страшно
Мерця живим углядіть! Не дивуйтесь,
Що для свого народа милосердний
Господь творить такі дивні дива.
Я знаю, братці, рознесла ся чутка,
Що вороги Лисенка доконали,
Закатували голодом в темниці;
Що обомлілі руки вже не в мочи
Висмикувать серця у їх; що ноги,
Швидкі на їх погибель і мучення,
Вже не піднимуть ся, і що одна
Душа його безсильна, дивлючи ся
На гірку долю милої родини,
Літа над нею соколом по хмарах
І, бачучи братівське лихо, стогне,
І даром пориваєть-ся, як филия,
Що по Дніпру в негоду похожає,
Клекоче, рветь-ся, сивим пилом хлиська,
Хотіла б наче берег весь залити
І вихопитись із стрижня не мусить...
Так, братці, так, ся чутка справедлива.
Я справди вже мертвець: я вмер для миру
І для себе. Вже я не чоловік;
Вже я не той Лисенко, що між вами
Колись найліпшим козаком здавав ся,
Й по-перед різвої кравчини жахом
На коню вороному вигравав...
Того Лисенка вже нема... Зостав ся
Якийсь каліка, хворий, перебитий,
Як дерево підрублене... От той,
Що називаєть-ся Лисенком. Чудо,
Опудало — шупльік лякати, стовб
Потрухлий: от тепер Лисенко ваш!
Так, братці, я вже вмер. Се тінь моя
Прийшла до вас, свій рідний Переяслав

Кохаючи, спасти своїх братів;
Тобі, Семене, узвернуть коханку,
Тобі — твою безщасну матір, церков
І божу службу для тебе, пан-отче:
Усім оддать худобу і слободу,
І відомстити ворогам за смерть,
Так відомстить, щоб через двісті років
Їх правнуки Лисенка споминали...

Петро.

Так, він! Лисенко він! Лисенко наш!
Як се тебе я не признав і досі?

Герцик.

Мій брате!

Один з народу.

Скажи ж нам, як ти визволив ся?

Лисенко.

Через Господню поміч. Вишневецький,
Не переспоривши мене у муках,
Що він і я вигадували поріз —
Я на Ляхів а він на Руських, хитро
Хотїв мене ізлапать, і миритись
Був захотїв... А я собі на думці...
Ми вмовили ся дати війську пільгу
На місяць. Я ж тим часом намагав ся
Убратись у Немирів... Аж на лихо
Вони самі й над нас були лукавіш!...
У-в осени стояв я нишком з лаґрем,
Як гульк! о-півночи мене збудили
Якісь крики... Прочунав ся я й бачу:
Стоять Ляхи із голими шаблями.
Я спохватив шаблюку і рішив ся
Хоч і пропасти, так щоб не без слави.
Оттут-то, братці, я руки ізбавивсь
І ока правого, і сі шрами

Скрізь по лицю zostались з тої ночі...
Я бив ся, як скажений вовк; одначе
Мене звязали й повезли в Немирів...
Аж затрусив ся Вишневецький, як
Із-близьку подивив ся на Лисенка!
Велів вести мене зараз в тортурі...
Мене пекли, сікли, обідві ноги
Гарячими залізами сковали
І кинули у льох, щоб з пацюками
Та з жабами голодну смерть прийняти.
Вже сьомий день ізходив — я лежав,
Охлялий, хворий, слабый, ледве-ледве
Душа у тілі, й смерті дожидав ся...
Як тут мої голінні гайдамаки
В Немирів увірвались. Горе й лихо
Настигло на Ляхів! Пан Вишневецький
Мерщій утік. Котрі Ляхи поспіли,
Пішли за їм; котрі zostались там,
У поломі та у залізах гибли...
Почувши мою долю, гайдамаки
Мене мерщій вислобонили. Братці!
Багацько лиха я Ляхам подіяв,
Багацько християнських городів
Повизволялись через мене...
А рідний Переяслав мій... Останній
Раз може я над ворогом потішусь,
Нехай же раз сей буде за родину!
Сьогодні в-вечері ви всі слободні:
Пять тисяч війська к вам прийшло на поміч,
Пять тисяч, братці! Тільки з тим варунком,
Щоб ні одна душа з вас не посьміла
Над ворогом ізмилюватись! В серце
Тому меч гострий, хто жалує серцем
Католиків! У десятеро їм
Відплатимо за наші біди!... Смерти

Їм мало! Братці! Болісти і лиха,
Скільки їх є на сьвіті, зберемо
На супостатські голови треклятих!...
Хто вигада сильнішу наругу
Над недовірками, тому більш чести!
Той буде перший поміж козаками!...

Голос 1-ий.

Кости їм потрощим!

2-ий.

Огнем палить!

3-ій.

В багні топить!

4-ий.

Всіх до гори ногами перевішать!

Анастасій.

Лисенко! Ось-лиш розкажу тобі
Я приказку.

Лисенко.

Аби була коротка.

Анастасій.

Коротка. Був собі отець із сином.
Син, на лихо йому, був непокірний,
І все грубив проти отця, й не слухав;
Одначе добрий батько все терпів,
Все одбував, і був до його добрий.
Раз син вельми нашкодів у господі:
Тогді отець розсердивсь, тай прогнав
Дитя своє із дому. Син пішов,
І тільки вийшов із рідного двора,
Прийшлося йому іти через ріку...
Міст розломала половідь. Наш хлопець
Пішов у брод, як ось попав у яму,
І топне... Бачучи те батько,

З вікна та до його — по саму шию
Ускочив в воду й витягнув його.
Що-ж син? На другий день, мість дяки,
Бив батька!... Ну, скажи ж, будь ласкав,
Що батько з сином мусить ізробити?

Лисенко.

Що? Батько хай покине злого сина
І прожене на віки із господи.
А ти, пан-отче, хоч і замовчи,
Бо бачить ся, чого ти хочеш...

Анастасій.

Добре.

Ти кажеш: замовчи; одначе батько
По-твоему покинуть сина мусить.
Так знай же, сину, знай й ти, люду добрий,
Що батько есть — Господь наш милосердний,
А непокірливе дитя — Лисенко;
Бо Він в сьвятім своїм писанні каже
Не діять лиха й ворогу лихому.
Ти знаєш се; одначе скількі крови,
Не тільки винної — такої скількі,
Котра колись покуту переважить,
Скількі пролив ти? Бог усе терпів,
Терпів, поки Його сьвятая воля
Терпів волила, ждав, щоб ти одумавсь.
Ти не одумавсь — Бог тебе скарав,
Оддав тебе суровим ворогам,
Одняв у тебе руку, око, тіло
Твое лишив, щоби душа спасла ся;
І впять зласкавивсь, як над сином батько,
Од смерти визволив, із пекла винїс
Всемицною десницею своєю...
Що мусиш ти робить? Гарячим серцем,
Молитвою та добрими ділами

Принести Богу дяку... Ти ж щó робиш?
Ти беш Його. Бо знаєш, що Спаситель
Сказав: усе, щó робиш ти для брата,
Ти робиш для Його — добро чи лихо.
А брат твій Лях такий-же, як і руський,
Все чоловік, все божа твар така-ж...
І вам усім не гріх таки? Господь
Почув молитви ваші і нещастя,
Послав до вас своєю сьвятою поміч,
А ви зараз, мість дяки, проти волі
Його йдете! Великий гріх вам, діти,
Великий гріх!... Коли ви хочете щастя
І визволення милій Українї,
Так дійте вгодне Богу, а не бісу...

Лисенко (бере Анастасія за руку і обертає до церкви).

Он бачиш, цёрківка твоя, пан-отче;
Іди туди молити ся за нас.

(Бере у Герцика шаблю.)

Одна душа посьмій його послухать,
Всю голову мечем сим потрощу!...
Не дурно я прийшов вас визволяти,
Не дурно шляв ся переодягнутий,
Не дурно випрохав в гетьмана поміч:
Усе ж для вас, усе за вас... Так знайте ж,
Що я старший над вами! Смерть і лихо
Усім Ляхам! І мало-мальски хто
Із вас не так — усіх зараз покину!

Народ.

Щó ти приказуєш, ми те і зробим!

Анастасій.

Не погубляйте своїх душ за помсту!

Лисенко.

Не погубляйте своєї родини!

Анастасій.

Послухайте, Господь вас покарає!

Лисенко.

Коли не так, усіх покину зараз!

Анастасій.

У церкву, братці! День велик сьогодні!

Хай проклят буде той, хто злим жаданням

День смерти Бога-Спаса закаляє!...

*(Йде, за їм ніхто; Лисенко йде у другу сторону,
за їм усі.)*

Х О Р.

Хор усіх.

Та вже засьвітила зоря весняна!

Ушухнули криги на рідній ріці,

І золотом сьє горицьвіт по луці;

І стали понурії нетрі вдягатись,

І стали к лещиннику бджоли збиратись;

І зьвіря іграє, і птаство співає,

І коник дорожку, ржучи, починає:

Всім радощі й щастя звістила весна —

І щастя не має Україна одна!

Україно! Україно! Така твоя доля!

Забули тебе ратувать із неволі!

Забули сусіди і діти родини;

Чи й Ти, милий Боже, забув Україну?

Хор хлопців.

Дівчата-небожаточка,

Не чуєте весни?

Чому ви не співаєте,

Не водите танків?

Чому ви не квітчаєте

Чорнявих кіс своїх?

Чи хочече співаночки,
Щоб ми вам почали?
Чи хочете віночечки,
Щоб ми вам заплели?

Хор дівчат.

Не треба подаруночків,
Готуєм їх для вас.
Ой знаєм ми співаночки,
Ой є у нас вінки!
Іспершу ви родиноньці
Слободу узверніть;
Іспершу чужестранців ви
З родини проженіть.
Тогді приходьте грати ся
Із нами на луку;
І кожному дівчинонька
Співанку заспіва,
І кожного коханочка
Квітками завітча!

Хор усіх.

Сніг спорив з землею: мовчи ти, земле!
Не страшно мені тепер сонце твоє!
А сонце почуло і сніг розтопило,
І землю квітками і зільлям скрасило.
І ти, ворог пишний, на нас так казав
І Бога, безумний, на сьміх підіймав;
А Бог нас послухав — і суд твій настиг,
І ти перед Богом розтанеш як сніг!

СЦЕНА VI.

Лисенко виходить, Марина біжить до його.

Марина.

Де він? де він?

Лисенко.

Тут, сестро, тут.

Дивись на його, коли ще признаєш...

Моя безщасниця! моя голубка!

У шпонах в рябця... Ох, моя миленька!

(Щілує її.)

Марина.

Мій Божоньку! Чи се ще ти, мій брате?

Каліка, старець! Ох, моя головка!...

(Припада йому до грудей.)

Лисенко.

Не приторкай ся, сестронько, лицем

До моїх грудей: ляцькі кулі щокі

Тобі замулють... Кости вийшли з мясом,

Лице твоє біленьке надавлюють...

Марина.

Дозвіль, мій брате! Чи не змиють сльози

Шрамів твоїх... Губами висмокчу

Весь гній із ран тобі... Ох, Боже!

Не має ока!... О мій брате любий!

Хочби одно у мене можна вирвать

І вставить в ямку! Ї б була радніша...

Лисенко.

О, не кажи сього!... Не плач, мій янгол...

Бо швидко й я не втерплю і заплачу...

Марина.

Мій брате!! *(Плаче.)*

Лисенко.

Не плач же, сестро! хоч тепер не плач:

Бо плакати ніколи. Я на часинку

Зійшов ся тут з тобою. Треба діло

Налагодить...

Марина.

О, знаю, знаю, серце!
Щоб вороги тебе не назирили.
О, я тебе сховаю!

Лисенко.

Ні, сестрицю!

Не об схованьні річ... Тебе з неволі,
З позора визволить, і цілий город
З-під бусурманської кормиги. От
Чого прийшов сюди я. В-ранці будем
Ми вже слободні. В-вечері сьогодні
Ні один Лях від кари не втече...

— Різати, пекти,
Згнушуватись, наругатись над Ляхами
Ми будем усю ніч. Твому злодію
Таку вже кару вигадася вкупі,
Що й чорт злякається... Чого-ж ти, сестро,
Поблідла так? чого ти затрусилась?
Ей, баба, баба! Що то вже за рід
Жіночий ваш! Ну, добре: тим, сестрицю,
Отсе тебе я викликав, щоб часом
Чого й тобі у чварі не зробили.
Побіжимо скоріш к Дніпру до мене:
Там я тебе сховаю... Чом ти блідла?
Не бійсь!... Там знайдеш ти свого Семена.

Марина.

Як, зараз?!

Лисенко.

Зараз, зараз. А, тепер я бачу,
Чого жахнулась ти! Ти пригляділась,
Що в мене правої руки нема,
І що, коли твій злодій навздогін
Пошле по тебе, я не в силі буду
Оборонить тебе. О ні, кохана!

Не дасть ще ліва ганьби. А й хоч ліву
Згублю, у зуби застромлю шаблюку,
А все таки сестри не дам в поталу.

Марина.

Брате, брате!...

Лисенко.

Ану тебе! Ходімо швидче...

Марина.

Мій братоньку! Убий мене, заріж —
Я не піду з тобою.

Лисенко.

Що се, сестро?!

Марина.

Семена я ніколи не любила.
Тобі сказали дурно, що і досі
Я убиваю ся за їм душею.
Тобі сказали, що я поневолі
Живу у старости, що він мене
Украв, одняв... Ох, брате мій! Дячого
Не трісне груди у мене, щоб з послідним
Диханням вилетіло страшне слово!...
Бий, ріж мене — я старосту люблю.
Бий, ріж мене — я по любові до його,
Щоб відвязатись од Семена, перейшла...
Я, родом Руська, Ляха недовірка
Як душу полюбила, і за його
Радніша йти на смерть, на катування!

Лисенко.

Ти?

Марина.

Я!

Лисенко.

Моя сестра?

Марина.

Твоя сестра.

Лисенко.

Лисенкова?

Марина.

Лисенкова сестра.

Лисенко.

Іди за мною.

Марина.

Не піду.

Лисенко.

Не підеш?

Марина.

Ні, не піду.

Лисенко.

Так я тебе насильно
Озьму, заставлю позабути Ляха
Свого, застарлю вийти за Семена.

Марина.

Насильно не заставиш і не озьмеш.

Лисенко.

Чом?

Марина.

Перш ніж ти мене із міста здвинеш,
Я кровю розплинусь перед тобою!

Лисенко.

Ах, ти, змія! Ти ще мене лякати?!...
Іди, кажу тобі, зо мною зараз!

Марина.

Я вже тобі сказала — не піду.

Лисенко.

Так я тебе убю на отсїм містї.

Марина.

Бий. Вбить себе я дам ся, тільки
Йти в неволю — ні.

Лисенко.

Ох, ти, паплюга!

Так се тобі у козаків неволя,
А у Ляхів так воля?!

Марина.

Так!

Мені і воля і слобода з милим...
Я вже тобі сказала раз, мій брате,
Що не насильно затягнув мене
До себе староста, що я сама
Злюбилась з їм. Та ти б таки подумав:
Коли-б ісправди він мене в неволі
Держав як полюбовницю свою,
Чи я б отсе до тебе вийшла?... Він би
Так і глядїв за мною, куда б я
Ні повернулась. Я його невіста,
Не полюбовниця; у мене досить
Ще є душі на се. Ти дуже мало
Пізнав свою сестру... Ні, брате! Перш
Обняв би він моє холодне тіло,
Ніж взяв за теплу руку, коли-б так
Як полюбовницю схотїв нелюбий
Мене держати біля себе... Він
Мене не силував — сама прохалась,
Щоб захитив од Герцика мене.
Коли-б ти не прийшов сюда з Ляхами
За прежне розплатитись, чесним шлюбом
Ми б спарувались після свьят. Тепера
Вже нам не жити на свьіті у-купі...

Як вірна заручена ляжу з їм
В одній могилі.

Лисенко.

Гаспид! д'явол!

Не ляжеш з їм в одній могилі! Зараз

Мечем тобі я груди рознесу;

Його ж живого спечемо у-ранці...

Здихай! *(Замахується на неї шаблею, і бачучи, що вона сміло стоїть і ні-трошки не ворухиться, остановивсь.)*

Ти не боїшся смерті?

Марина.

Не боюсь.

Лисенко.

Ну — ти Лисенкова сестра!

Марина.

Його.

Лисенко.

Ти скажеш коханцю своєму,

Ти все йому повідаєш зарані

І визволиш його від смерті?

Марина.

Ні,

Сього не буде! Визволять від смерті

Не буду я Ляхів. Святую помсту

Моїх братів не зражу я. Я руська!

За глуми, за наругу, за неволю,

За кров, за сльози рідних ти прийшов

Із ворогами розплатитись ти глумом,

Наругою, неволею і кров'ю;

Прийшов захистити од посміху віру,

Позбавить рідних горя, із родини

Смітьтять чужее вимести... Багато

Терпіла й терпить бідная родина!
Як грішників у пеклі д'яволи —
Катують нас католики... Але
Господь рішив: родина слобонить ся,
І ляцька кров із неї рідну змиє...
Ох, брате мій! душа ще в мене руська,
І руське лихо дуже, дуже серце
Мені ворухить... Ти за се не бій ся!
Не зражу вас; не тільки що не зражу, —
Того, котрого я люблю як душу,
Як божий сьвіт, як, братіку, тебе —
Я не спасу його! Я нишком не скажу
Йому: біжи, тебе убити хочуть...
Сама вам помагати-му. Не дурно
К йому приходив пан Зацвилюховський
І щось казав, щоб він беріг ся! Може
Він поміча; бо щось вже турбував ся,
Почувши, що народ чогось стовпляв ся...
Я відведу його од стереженья;
Я заведу його сюда, як смеркне,
Йі сама тобі коханка передам!...
І вкупі з їм, обнявшись кріпко, кріпко —
Під братниною шаблею загину...

Лисенко.

Як смеркнеть-ся й почнуть дзвонить в костьолі,
Щоб ти була з їм тута й дожидалась.

Марина.

Буду.

Лисенко.

Та ти ізрадиш?...

Марина.

Ні, не зражу!

Лисенко.

Добре.
Будь проклята од мене і од Бога!!
(Обоє виходять.)

Х О Р.

Перша половина.

Славим великую силу кохання!
Чудне й предивне твоє пановання,
Над усе ти на світі сильніш!
Те, що і доля сама розлучає,
Те, що натура забороняє,
Ти паруєш до купи й мириш.

Друга половина.

Славим велику любов до родини!
Ти зогріваєш те серце, що стине,
Холодиш, що пала чим другім!
Ти розриваєш, що доля звязує,
Нівечиш те, що натура вказує,
Приязнее ти робиш гидким.

Перша половина.

Серце коханням у їй загорілось,
Все воно з милим своїм розтопилось;
Нерозривнее вічне кохання його.

Друга половина.

Мення »родина« для їй не новее,
Серце в їй руськеє, а не чужеє:
А родина для Руського висче всього.

СЦЕНА VII.

Ніч. — Марина з Старостою ідуть умісті.

Староста.

Коли-б не твої чорні очі, дівко,
Що так на мене глядючи либонь
Аж тягнуть за собою, побожусь
Всіма сьвятими, не поплівсь би дурно
Сюда я. Люде наші в церкву йдуть,
А староста, що в-літку не видали
Ніколи пішого, блукає нічу
По улицах!... Кудя мене ведеш?

Марина.

Сюда. Бач, ти казав, що мене любиш,
А вже й пеняєш!

Староста.

Душко ти моя!...

Хоч-би у річку ти мене вела,
Я б і тудя радніш! Но, ради Бога,
Що ти задумала отсе таке?

Марина.

Послухай, мій Францішку: аж ти Поляк?

Староста.

Я твій коханий, твій жених...

Марина.

Е, ні!

Кажи мені, що я в тебе питаю:
Ти Поляк?

Староста,

На-що споминати те,
Що я радніш був сам забути часом?

Марина.

Ти Поляк, а я Руська.

Староста.

Ох, не рви
Ти мого серця бідного!... Що хочеш,
Проси в мене, кажи мені... Але
Отсе щó ти вигадуєш?... Марино!

Марина.

— Руська!

Староста.

Ти янгол божий, з неба
Злетівший, Руська для народу тільки,
Як я для його Поляк, а між нами
Немає різниці, ми дружка дружку
Не станем попірати. Наші душі
Одна пред другою, як перед Богом.
Я знаю, що ти вірно мене любиш,
Як я люблю тебе: от з нас і годі!

Марина.

Ти мене любиш! я люблю тебе!
Одначе — все ти Поляк, а я Руська.
Ти мене любиш, як і я тебе!
Хиба се нам що-небудь запевняє?...
Та хто мене запевнить, що, словами
Ласкавими годуючи мене,
Ти не ховаєш в серці злої думки?...
Ти може хочеш обманить мене,
Погратись, як із дівкою простою,
А потім — поглумитись і прогнати!...
А може що і гірше... Хто запевнить
Тебе у тім, що я одною
Рукою обіймаючи тебе,
Тим часом другою не вихопляю
Ножа із пазухи? і може в чарці,
Щó коли піднесу тобі з вином,
Усипані отруї?... Спать без ляку

Не мусиш ти, коли у одній хаті,
Під одной стріхою з тобою, спить
Душа українська! Ти на себе скажеш:
Я так божив ся, коли їй казав,
Як я її кохаю, так по щоках
Лили ся сльози, я кохаю вірно...
Хиба сльозам та клятьбам мусить вірить
Од Поляка Вкраїнець? Де, скажи,
Зосталась на Вкраїні одна церква,
Де б Лях із Руським не кляли ся дурно,
Обманюючи Бога і себе?..
Скільки разів, цілуючи Вкраїнця,
Для його гибель Поляк зготовляв?..
Ви вмієте і плакати і божитись,
І раді стать на вколюшки, і Бога
Призвати дурно, тільки б ворога
Лукаво обманити й загубити..
Чи не погибло ціле військо наше,
А вслід за їм увесь народ наш бідний,
Як клятьбами, божінням і сльозами
Опутали Остріяницю Ляхи?..
З тієї години кожний поцілунок,
Що Лях Вкраїнцеві дає, похожий
На той, що Юда Господу давав..
Дарма і клятьби й сльози! Я не вірю
Твоїм сльозам і клятьбам! Ти на мене:
Вона божилась, скажеш, так по щоках
Її лили ся сльози; ні, вона
Мене кохає вірно... А хиба
Як Руські, так Ляхам і не платили
Тим, чим Ляхи їх жалували? Сльози
І клятьби Руського для Ляха те-ж,
Що клятьби й сльози Ляха для сього..
Хиба Лисенко, той Лисенко самий,
Що ви недавно тільки перестали

Лякатись, він, кажу, хіба не кляв ся
Й не плакав перед вами для того,
Щоб лучче погубляти вас? Лисенко
Робив з Ляхами те, що й думать страшно:
А я Лисенкова сестра!... Францішку!
Чи чуеш? Я Лисенкова сестра.

Староста.

Марино!

Марина.

Погляди на город
Отсей. Чи так він устрівав великдень
Перш, ніж лиха година нанесла
Вас, злодіїв?...

Староста.

Марино! мила, любо!
Коли хоч трохи ти мене кохаш,
Змилуй ся, не нагадуй; хоч і мусиш
Нагадувать: я не один в сім винен.
Не я старший, не нарікай на мене
Одного...

Марина.

Ти в сім винен, ти в сім винен!
Бо ти старший у всім Переяславі.
Між-тим в Переяславі жидова
На одкупі церкви святиї держить,
Ксьондзи на людях їздють до костьолу,
І кожний день десятки неповинних
В тортурях або з голоду здихають...
Весь Переяслав стражда і бідує,
А ти старший у всім Переяславі!!

Староста (*кидаєть-ся на вколюшки*).

Марино, пошануй!...

Марина.

Ви шанували
Нещасних Руських, як у вас прохались?
Пошанував сьогодні ти ту жінку,
Що привели до тебе? І за те,
Що бідна нишком напекла пасок,
Ти на три дні її всадив у льох...
На три дні празників!... Пошанував!

Староста.

Марино! Лихо!...
Біда мені! мороз дере!... Пусти!
Пусти... ходімо швидче!...

Марина.

Стій, Францішку!

Ще я тобі скажу, за чим сюди
Тебе я привела. В ночі сьогодні
Лисенко, брат покійний, появився
І став над постілью моєю. Страшно
Текла із його кров: увесь на ранах,
Посічений, опалений, без ока,
Став він передо мною. Я злякалась,
Підняла крик... Він підійшов до мене
І так казав: Не бійся, сестро! Сором
Твій знаю; але не прийшов того,
Щоб попрікати тебе. Сієї ночі,
Коли задзвонять у костьолі, ти
Свого коханка приведи до Альти:
Там покажусь йому...

Староста.

А от і дзвонять!
Ні, мабуть він пожартував з тобою:
Немає, бач, і досі! Ну, ходімо!

Марина (вихватуює у його шаблю і біга махаючи єю).

Так! Дзвонють, дзвонють, дзвонють!! Гей, злі-
Ви, чорні ворони, на Переяслав! [тайтесь
Тут добра вам потала буде! Дзвонють!!
Се дзвонють ще до церкви... Католики
Збирають ся молитись Богу тихо...
А щб, як інколи задзвонють інак,
Задзвонють так, що в кожного Поляка
Волосься настоборчить ся?! А, бачиш,
Дзвонили так, ти сам казав, по інших
Вкраїнських городах...

Староста.

Ох, щб се, щб се?

По всіх церквах вже й руських дзвонють...

Марина.

Дзвонють!

(Регочеть-ся.)

Буває страшний дзвін, як разом з дзвоном
Скрізь понесеть-ся: »смерть Ляхам!«

Галас.

Смерть ворогам!!

(Пожар, гук, крик, плач.)

Староста.

Ізрада! чвара!

Марина.

Ні! розправа, помста!

Багато лиха Руські одбували,
Нехай тепер поплатять ся й Ляхи!...

Староста.

Марино! Шаблю, шаблю!...

Марина.

Ні! Не дам

Тобі я шаблі! (Кидає в річку.) В Альгу! Хай

Лежить вона на пам'ять нашим внукам!...
Так, милий мій, коханий мій Францішку!
Нема надії, ми загинем разом,
Загинем разом! День страшний настиг:
Лисенко встав із домовини, грізно
Гукнув-крикнув на грізную кравчину...
У-ранці Переяслав слобонить ся;
Сьогодні посчитають ся з Ляхами.

Староста.

Марино! що се?

Марина.

Помста і слобода!

Староста.

Куда мені біжати? що робити?
Пожар! різня!...

Марина.

І помста і слобода!

Староста.

Змія! Я задую тебе! Ти перша
Ізгинеш...

Марина.

Перша із тобою вкупі.
Ось зараз налетять сюди козаки,
Лисенко й Герцик. Тут, обнявшись кріпко,
Ми згинем вкупі. Я тебе кохала
І за кохання згину.

Староста.

Мати Божа!!

Марина.

Молитись — дарма! Божий суд настигнув!

Староста.

Марино, серце! Що ти робиш?

Марина.

Те, що

Робить я мушу. Як дівчина руська —
Я помогла братам своїм і Ляха
Старшого привела на згубу Руським;
А як твоя коханка — вмісті згину
Під руськими шаблюками.

Староста.

Я чую —

Сюди біжать... в мене не має шаблі...
Немає бережіння... Лихо! смерть!...
Марино! Що ти наробила?...

Марина.

Серце

Мое! мій милий! мій коханий! мій
Францішку вічно любий!... Чую, чую!
Йде смерть до нас!... О серце! дай, прилипнем
Губами дружка к дружці і загинем!...

(Кидається йому на шию і цілує його.)

СЦЕНА VIII.

Лисенко, Герцик, козаки з списками, з ліхтарнями, шаблями прибігають товпою.

Лисенко.

Тут, тут вони! Сестра не обманила!

Герцик *(кидається з шаблею на старосту).*

А, злодій!... А!... Добравсь до тебе!...

(Хоче його ударити, та побачивши, що Марина його обіймає, остановив ся.)

Марина.

Бий... Що-ж ти став, Семене? Бий нас двох!

Герцик.

Марино! Що се? Ти його цілуєш?!

Марина.

А щó-ж таке, що я його цілую?
Коли його забеш, я жить не хочу!
Бий нас обох!... Бий, ласкав будь, Семене!

Герцик.

Чи я отсе зустріти думав?... Боже
Мій милий!... Ти, моя Марина люба,
Моя невіста, котру я кохаю
Одну на сьвітї, для котрої чвару
Почать рішив ся...

Марина.

О, душа нікчемна!

Так ти не за своїх братів недолю,
Не за родину шаблю піднимаєш —
За дівчину, паскудний бахур!... Знай же,
І ви всі знайте, добрі люде. Правду
Скажу вам перед смертю. Я Семена
І не люблю, ніколи і не хочу
Любить! От мій Францішок милий, любий:
Із їм радніша вмерти. Брате, чуєш?
Я діло сповнила своє, сповняй же
І ти своє! (*Обійма Францішка.*)

Убийте нас у-купі!

Лисенко.

Гей хлопці! Розлучіть їх!

СЦЕНА ІХ.

Анастасій (*вбігає*).

Горе! горе!

Гнів божий обертаєть-ся на гордих!
Рука Господня помстників карає!

Лисенко.

Що ти, пан-отче?

Анастасій.

Пощануйте, ради
Христового святаго воскресення!
Жиди боялись тіла у суботу
Зоставить на хресті: ви, християне,
В ту ніч, коли Спаситель, люби наша,
Замучений за грішних чоловіків,
Воскрес і сущим в гробі дарував
Живот, ви кров льете й пожар підняли!...
Народ, як дикий звір, розлутувався,
Все бе і ріже й палить, бідні діти
Об каменюки розбиває!... Горе
Та лихо нам! Ох, пощануйте, братці!...

Лисенко.

Пан-отче, дарма просиш!

Анастасій.

Діти! братці!

Ви закаляли празник божий!... Ви
Глумуетесь із божій благодати,
Ви зводите Його святую ласку! Горе
І лихо помстникам!...

Герцик.

Пан-отче!

Анастасій.

Не позирай на мене так гнівливо,
Щоб Бог на тебе не поглянув так-же.
Бо я вже бачу: много світового
Добра тебе позбавив Він сьогодні!
Семене! ти полковник Переяславський!
Ти маєш волю: пощануй Ляхів!

(Герцик відвертається, Анастасій бере його за руку.)

Семене! Ти ще молодий, ще мало
Господь тобі на сьвіті дав пожити,
Ще мало твое серце одбуло... Тепер
Для його наступá дві радощі, і перша —
То християнська радість, щоб простити
Своїм врагам: ти ще її не знаєш!
А друга — то діявольская радість,
Щоби потішитись над їх бідою: ти
Не знаєш і сеї... Ох, брате! Друга
Тобі здається приязніша першій!...
Семене, ти ще молодий!... Ох, друга
Страшная радість і не довга, скоро
Її туга і мука заміняє;
А перша радість продовжить ся довго,
Весь вік твій буде розважати тебе,
І після смерти в вічну райську радість
Перейде... Змилосерди ся, Семене!

Г а л а с.

Ге, бісів син! Тепер прохатись вмієш?
А як колись мій батько у тортурах
Прохавсь, забув? В огонь, розсучий сине!...

Г е р ц и к.

Пан-отче, чуєш?

А н а с т а с і й.

Чую, синку! чую...

Ти спомянув і про свого отця,
Що мученицьку смерть прийняв за правду...
Його душа тепер у божім царстві
Ликуює з янголами... Не турбуй
Її покоя помстою. О, гріко
Душі на сьвіті тім, коли на сїм
Гріх за її творять! Тепер твій батько
І в царстві невеселий став: він бачить.
Що ти за його хочеш відомщати;

А праведнії душі дуже плачуть,
Коли побачуть, що на сьвітї роблють
Худее крівні їх... Семене, синку!
Ради душі покійника отця,
Ради спасенія твоїй душі...
Ось я, старий, аж в ніжки поклоню ся
Тобі — змилуй ся! пошануй!... Сльозами
Всі ноги обільлю тобі — змилуй ся!...

(Становить ся на вколюшки.)

Герцик.

Пан-отче, встань! щó бо ти робиш се?

Анастасій.

Нї, я не встану, буду тут лежати,
Поки або тебе вблагаю в ласку,
Або забеш мене... Ти чоловік,
Ти християнин... Змилосоудись, синку,
Коханий, брате, батьку милий мій,
Змилуй ся! *(Кланяється до ніг.)*

Герцик *(кидається до його на-вколюшки).*

Устань, сьвята душа... Я винен, винен!
Ох, я тебе з'обідив... Ох, прости
Дурного! Бачу я: великий гріх
Мені!... Прости мене...

Анастасій.

Нї, ти не винен...
Крий Боже, ти не винен! Я прощаю
Тобі усе — уваж же й ти! О, ради
Христа, змилуй ся... Погляди, із кожною
Часинкою десятки душ там гибнуть...

Герцик.

Пан-отче... Щó мені робити?... Я
Не властен, є старший: прохай Лисенка!

Анастасій.

Лисенку?... Змилосярдись!

Лисенко.

Годі, годі!

Сього не буде!

Анастасій.

Не гріши, не вводь

Своїй душі у напасть... Мало літ
Вже може жить тобі: пора подумать!
День прийде, коли Бог тебе заставить
Дать одповіт за все твоє життя...
Ох, тяжко буде в день той одвічати!
І рани не спасуть тогді тебе!...

Лисенко.

Ще раз тобі скажу: сього не буде.

Анастасій (*кидасться йому в ноги*).

Ні, буде! буде!... Чи хіба не жінка
Тебе вигодувала? Чи ти в лїсі
Родивсь між звірям? Чи в тобі немає
І серця чоловічого?... Лисенко!
Багацько крови й сліз, що ти пролив,
Пред Богом справедливим ізібралось...
Багацько ти проти закона діяв...
Одно хоч добре діло на віку
Своїм зроби, і Бог тобі простить...
Простить! Одна слеза, що проливає
З покути грішник, ізтирає гріх,
І злодій робить ся впять сином божим.
Змилуй ся!...

Лисенко.

Сього не буде.

Анастасій.

Змилуйсь!...

Лисенко.

Хоч не проси, сього не буде.

Герцик.

І я із їм тебе прохати хочу:
Він правду каже, на-що гріх нам брати
На душу?... Бог упять за се скарає.

Лисенко.

Ти просиш визволить Ляхів?

Герцик.

Еге!

Лисенко.

Ти баба, не козак! Гей, хлопці! хлопці!
Озьміть отсього рюму од мене
І закажіть, щоб швидче всіх губили!
Всіх перерізать до півночи! Так,
Кричіть, що я велю...

Анастасій *(встає і одвертається)*.

Тепер хоч годі!

Роби, як знаєш. Я іду відсіль...
Піду у ліс або в болото: лучче
З гадюками, з вовками жити, ніж
З тобою!... *(Йде пріч.)*

Лисенко *(довго думає; потім обертається, дивить ся пильно у ту сторону, де пожар і різня; потім підходить до Анастасія і тихо говорить)*.

Пан-отче! Ти казав: багацько крови
І сліз зібралось перед Богом. Правда,
Багато! Що, як я їх пошаную,
Простить мені Господь?... Кажи тихенько!

Анастасій.

Простить, усе простить.

Лисенко (*трошки подумавши, кричить*).

Гей, хлопці!

Біжіть: щоб зараз перестали різать
Ляхів! щоби усіх живцем зібрали
І дожидались ранка. (*Хлопці біжать*.)
Правда, правда!
Пора знести покуту...

Герцик.

Брате рідний!

Анастасій.

Спасенная душа!... (*Анастасій і Герцик обіймають його*.) У сей час радість
Великая на небі настає...
Моліть ся, діти!

(*Герцик і Лисенко скільки там разів хрестять ся на схід сонця*.)

Лисенко (*обтирає сльози*).

Швидче, швидче, хлопці!

Біжіть іще і зупиняйте їх!
Кричіть, що я велів всіх шанувати!...
Пан-отче! Дай, я руку поцілую
Тобі, мому спасителю. Ти серце
Мені звернув, ти з Богом примириш
Мене... Святий! (*Цілує руку*.)

Анастасій.

Не нарікай святим!
Єдин бо свят Господь наш Ісус
Христос: йому молись і дякуй, сину.

Лисенко.

Так, правда, правда: ізробити добре
Солодке в сто разів, ніж зле!
О, як мені тепер на серці легко!...

Козак (*щоб держав старосту*).

А з сим же щоб робити?

Лисенко.

Відпустить.

Коли усіх прощать, так всіх... А справди:

Як Герцик зна! Я за родину

Йому простив, простиш ти за невісту?

Герцик.

Марино! Дітьми ми росли у-купі.

Тогді батьки, любуючи ся нами,

Зарані в жартах спарували нас.

І ми росли, і теж коханья наше

Росло із нами. Батько твій покійний

Вмираючи благословив нас. Ти

Перед їм хворим покляла ся вірно

Любить мене, клялась мені і потім —

Клялась і зрадила... Бог із тобою!...

Иди із тим, кого кохаєш. Хай

Господь тобі дарує щастя й долю!...

А я... дай Боже, щоб моя погибель

Тобі на душу не лягла!... Дай Боже!

(*Відходить.*)

Лисенко.

Нехай іде собі — чорт з нею!

(*Староста до Марини протягає руки.*)

Марина.

Геть!

Я не піду з тобою, бо я Руська.

Ще раз тобі скажу, Францішку: Руська!

Тим не піду з тобою... В ті години,

Коли брати мої і одновірці,

Вислобонившись од неволі й лиха,

Од вашої кормиги, чистим серцем

Приносять Богу дяку за спасення —
Я буть ізрадницею їх не хочу!
Я не піду із вами, з ворогами
Мойй родини, шляться із прокляттям
На серці і від Бога і від рідних...
Я не твоя, Францішку, не твоя!
Кохання наше закінчалось. Годі!
Коли не довелось з тобою вмерти,
Тепер уже я не твоя!... Прощай!
Прощай, мій милий, мій єдиний любий!
Прощай на вічне... *(Обіймі і цілує його.)*
І ви прощайте, добрі люде! Боже,
Спаси й помилуй вас!... Семене, я
З'обидила тебе, я каюсь: винна,
Бо я тебе обманювала! Лихо
І гріх мені!... Бо я не раз казала,
Що я тебе кохати-му й кохаю,
Що ти мені миліше світа... Я
Брехала!... Ох, Семене, я брехала!
Ніколи з-роду серце до тебе
Не налягало — я ж тобі брехала!...
Прости мене, забудь мене, і вірно
Служи родині й Богу... Милий брате,
Прощай і ти! Дай Боже, щоб одбувши
І горя й лиха навкінець спокоївсь
Ти на родині з вірними братами
Та приятелями, щоб твоє серце
Було і чисте й радісне — мов небо
Після дощу, як сонце хмари згонить;
Щоб, дивлячись на милу Україну,
Слободную й щасливую, тобі
І весело і радісно було!...
Прощайте, люде добрі! Хай Господь
Храпить родину нашу! хай вона
Цвіте собі, як маковая квітка!...

Благослови мене, пан-отче добрий:
Я йду у монастир. Прощайте, добрі люде!
(Видійшла; усі дивлють ся на неї з дивуванням.)

Лисенко.

Озьміть його й ведіте к недовіркам.
У-ранці хай під вашим нагляданням
У дім свій піде ізібратись.

Староста.

Кохавши за життя таку душу,
І утерявши на-вік се кохання —
Мені збирати нічого на світі...
Чого я тут не долічивсь?... Лисенку!
Ви одоліли: завтра в-ранці наші
Ляхи, котрі сьогодні вас топтали,
Із города повийдуть, як вигнанці,
Із соромом, з наругою, за посьмів
Блукати по світу... Ви одоліли!
Кровава свара наша закінчалась...
І ви ще, одолівши нас, як добрі
Нас милуєте! О, ви добросерді!

. . . . . Я не дивуюсь —
Тобі огидло все одно та те-ж:
Ти й вигдавав сильнішу наругу
Над ворогом своїм... Ти молодець!
На вигадки голінний! Ох, козаче!
Чи справди думаєш, що, один раз
Пошанувавши нас, ти стер всю кров,
Що проливав два роки по Вкраїні?
Чи справди думаєш, що одним разом
Ти розщитав ся з нами?... Рідна кров,
Що в-слід тебе текла, і сльози бідних,
Випалені, винищені країни —
Кричать мені о помсті проти тебе...

Життя мені не дороге. Лисенко!
За всі твої наруги і мучення,
За всі біди і лиха і напасти,
Що так колись на нас розтошно єїв,
Тепер зо мною посчитай ся! — Бий ся!
(Вихоплює із рук у козака шаблюку.)

Герцик.

Безумний!

Лисенко.

Е, ні! він ще й храбрувати!
Оттак-то, бач, їх шанувать, проклятих!
(Вихоплює шаблю; сїчуть ся.)

Лисенко (проколює старосту).

У пекло, к шайтанам, своїм братам!...
(Староста захитав ся; потім ухопив обома руками шаблюку, рвонув ся на Лисенка, ударив його, Лисенко його у-друге, і обидва попадали на землю.)

Герцик.

Лисенко! брате! ранили!... лихо! лихо!...
Швидче сюди! перевязати...

Лисенко (лежачи).

Не ранили, а вбили. Дарма, брате,
Всі перевязки... Я кінчаюсь... Ляше,
Нам смерть обом... прости мене
За смерть твою, я за свою прощаю...

Староста (лежачи).

Лисенку! дякую!... Ти слобонив
Мене зо сьвіту, де нема нічого
Для мене... Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примирі нашім
Примирить ся із Польщею Україна!...

Ой!... Герцику... перекажи Марині,
Що я її кохаю... *(Умирає.)*
(Козаки збігають ся коло Лисенка.)

Лисенко.

Ох, душно!... Підведіть мене хоч трошки...
Де пан-отець?... А! осьде він: у мене
Вже й очі мутять ся... Прощай, пан-отче!

Анастасій.

О Господи! Твоя і власть і воля!

Козаки і народ *(прибігають з криком).*

Слобода! слобода!... На-що се і хто приказав
шанувати Ляхів?...

Анастасій.

Мовчіть... Вже й так Господь вас покарав!
Згляніть: ваш визволитель осьде мертвий...

Народ *(кричить).*

Лисенку! батьку! Хто його? Ох, дайте
Сюда убийника! Розірвемо!
Ізпечемо!... Наш батьку рідний! на-що
Покинув нас?!...

Лисенко *(тихо).*

Ох!... розстебніть мені... я хочу трошки
Сказать їм щось, та дайте мні водиці...

*(Анастасій побіг за водою; Герцик піддержує
йому голову; Лисенко поє.)*

Народе православний!... Знайте всі,
Що і вояк бути мусить чоловік
І християнин... Усіх Ляхів
Повипускайте завтра в-ранці... Хай
Ідуть собі із Богом до родини...
Прощайте, братці!... Хай вам Бог допоможе!
Моліть ся всі за грішну мою душу!

(Вмирає.)

Герцик.

Не дише, вмер!...

Голоси.

Умер!... умер!... *(Голосять.)*

Анастасій *(над тілом.)*

Умер, як лицар і як християнин!
Його душа, покутою й добром
Очищена, увійде в божє царство,
В збір праведних воїтелїв Христових.
Прощай, рачителю слободи й віри!
Нехай на пізні годи твоя слава
Останеть-ся на пам'ять Українцям!...
Несіть його до церковки сьвятої...
Своєю смертю дав він нам слободу.

(Обертаєть-ся до народу.)

Народе вірний, православний, добрий!
Бог вчув молитви ваші, приклонивсь
До нашої недолі, слобонив
Од вражої кормиги і нарік
Своїм народом! Славте, славте Бога!
Ходімо в церкву: ніч велика, все
Ісповнило ся сьвіту; кожна твар
Да веселить ся, бо Христос-Спаситель
Воскрес із мертвих! Радуйте ся, люде,
Й хваліте Господа!

Крик народа.

Слава Богу!

Слава Богу!

(Усі ідуть; за їми несуть тіла.)

Герцик *(позаді їх.)*

А як мені — і празника немає!

III.

УКРАЇНСЬКІ СЦЕНИ

з 1649 - ого року.

СЦЕНА I-а.

Київ. Перед Софійським Собором. Дзвонять по церквах.
Зима. Козаки проходять в розвалені Золоті ворота. Нарід стрічає їх.

Бурсаки з Академії (*співають*):

Te Moysen salvatorem
Canamus!
Russiae liberatorem
Celebramus!

Діти зі школи (*співають*):

Честь Богу, слава!
На віки хвала
Війську Дніпровому,
Що з божой ласки
Загнали Ляшки
К порту Вислянному!

А рід проклятий
Жидівський — стятий:
Чиста Україна!
А віра сьвятая
Крином процвітає:
Ізчезла унія!

Хмельницький.

Честь Богу, слава Богу, милії братьтя! Після многих віков недолі і кари поглинув на нас Милосердний з свого найвисшого ерону, не дав до-решти імяни нашому загинути! О, коли-б то милость Його була до віку, а не на годину, не для того, щоб горе наше стародавнє стало гірше після недовгої потуги! О братьтя, братьтя! Чи вже така бідна доля присужена від Пана Бога нашій Українї, що і в час побід, коли, з добрим skutком завершивши тяжкую працю висвобоженнї церкви і народу руського з неволі лядської єгипетської, звияжнє військо наше уступаєть у град сей великий, навіть і у сей час туга замість радости мусить серця наші обважати! *(Звертає ся до козаків)* Чиє серце не обважить ся скрухою, помишляючи о судьбі града сього, колись славна і горда столиця вольного і самостоянного народу руського, предків наших, град повний золота і срібра і каменій честних, тепер бідна руїна, могила перешлої слави! Чиї очі не обільють ся слізми, дивлючись на красоту храмів божїїх, на землю низпроверженую? А особливе на храм сей, де сїдали на столї старосьвітські князі наші, де лежать, забутії потомками, сирітські кости їх, на плац сей, де збиралось стародавнє віче, де руськії люде ствержали устави своєї волі! Куди ні поглянемо, усюди зобачимо пилом припалїї сліди слави і свободи предківської і недавній сліди недолі, поруги і неволі нашої! О земле, земле руская! Довго стогнала ти, посіяна костями і руїнами, полита слъозами і кровію дітей твоїх! Чи не кончить ся ж довга ніч твого запустіннїя? Чи не взійде тепер над тобою щироєная заря

визволу? Помолімося, братія, єдиним серцем і єдиними устми всещедрому Богу, да сотворить памятен для потомків наших і богат плодами щастя і обнови Руси день сей, день нашого приходу у стольний старий наш Київ!

СЦЕНА 2-а.

Входять: Хмельницький, Виговський, Немирич; полковники: Вешняк, Чорнота, Джеджала, Адамович і другі; Кисіль, небіж его, ксьондз Лентовський, Мясковский, Позовський і інші Поляки.

Хмельницький.

Будьте гостями милими та любими, шановні панове, просимо найнижше бідну мою хатину навідати і хлібом-сіллю не побрезгувати. Щоб Бог нам дав, полагаємо од чистого серця. А щоб було, то нехай не вертається; озьмемо приклад з сімї: де ворог чоловічеського рятунку рознітить огонь ворожди і брати спираються, сваряться, а иноді й подеруться між собою, а на потім помирюються, зайдуть та запють свою свару і знову вкупі братами живуть. А щоб добро, щоб красно, аще не жити братії вкупі! Так і ми вчинимо. Наша свара — домова; ласкавий король пробачить нам виступки наші, дасть нам охоронні привилеї, а жінка наварить борщу та поставить горілки на стіл: так ми заїмо й запємо усю першу колотню, тай жити-мемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавну єсть такий обичай, що коли миряться після колотні, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорять Москалі, що хто старое помянет, тому їлаз вон. Отсе прохаючи ваших милостей на обід, я закавав, щоб не наймичка і не стряпка готовила

страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вістники нам ласки короля нашого.

Кисіль.

In principium подобає вашой милости, пане гетьмане Війска його королевской милости Запорожського, урожаний значний пане Богдане, сполне зо всім Війском його милости Запорожським *gratiam agere* найвисшому маестату Божему, же *conservat vos* в нерозірваному союзі з Речю Посполитою, *terra libertatis*, де латво було вам домовити ся, що в вас боліло, де вольность процвітає, як не можно того налізти нігди ні в християнстві ні в поганьстві, — бо всюди неволя, сама тільки Корона Польска вольностію сLINE. В єдиній Короні Польській ваша милость моглась од найяснішого короля його милости такую *consuetudinem* одібрати.

Джеджала.

Та король як король, але ви, королевенята, броїте много і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польщі, бо то не годить ся. Ми знаємо, що ти єси кість од костей наших, а тепер одщепив ся і пристав до Ляхів.

Мястковский.

Пане полковнику запорожський! Шануючи вашу милость повинні-сьмо занотовати вашей милости, що річ його милости воеводи не до пана полковника а до пана гетьмана належить.

Кисіль.

Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаєш, що я єстем твоїй милости з давних літ найщирший *amicus*. Я того доказав. Син —

в справі отцевській, *servus fidelis* в панській так щире *non possit* ходити, як-ем я ходив у тій нещасливій колотні Війська Запорозького з Речю Посполитою, як я *diebus et noctibus* правдиве працюючи, аби *illam iridem* нового життя *in coelum patriae evocare*, проводив — у тім Бога найвишнього *testem facio*, а що я *pativі* в тей традиції не тільки в Польщі але в чужих краях, то тим єдине утішал-ем ся, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передсаявзято, которую віру купно зо мною ваша милость приймаєш і для *prosperitatem* Війська Запорозького, на той кінець жеби не прийшло *in postremum exitium*. Любо тож мене *omnes* опачно шецовали, а я *sum gaudio* з Варшави виїхал ем і тих їх милостей панов, которих мені кольєтами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішали-сьмо, приносячи пробаченнє прешлих виступков вашої милости, *libertatem videbis religionis* грецької, авкцію реєстрового війська, *restorationem* давних прав і свобод запорозьких і вашей милости дозор і обмишлеване з належачими *signis*, туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом *Johannis Casimiri regis nominis*. Приймаючи такі великі упоминки од його милости короля, пана свого, *aequum est*, пане гетьмане, жеби вдячним *parere*, з Татарами *foedus nefandum* розервати, хлопів од розляння крови утримувати, не приймаючи тих *colluvies*, которі по нині *perfidissime sanguinem nobilem* прагнуть, под свою *protectio-nem*, але розказуючи їм послушенство панам і на горло караючи ребельянтів, *ad arandum vulgus insanum reddere*, нарешті до комісії з нами, комисарами його милости Речі Посполитой, *celerrime* приступити.

Джеджала.

Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою отсї клейноти, булаву та червону корогву та грамоту, то се все, вибачайте на сїм слові, цяцьки а більш нічого. Ми не діти і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське, з себе скинувши, та впять надїли на шию. Нехай злизнуть ваші солодкії дари: шаблюю розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Україна нехай зостаєть-ся.

Хмельницький.

Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошалїли сьогодні, панове, що наперед старшого суєтесь та у мене одвіт з голови вибиваєте? За таку велику ласку, що менї його милость найяснїйший король оказав і уряд над військом дав і прошле преступство мое пробачив, за те дякую найнижше. А що до комісії, то вона зараз зачати ся і отпраовати ся не може, [бо] війська в загаєню немає, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не сьмію нічого учинити. — Тай на-що у сей веселий і любезний для мене час об тїм рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують а потім вже розпитують: відкіль він і по-що прибув. Вибачайте, пани комісари, коли не до ладу. Сїдайте та випемо по чарцї. Ганно! почастуй лишень з своїх білих рук дорогих гостей горїлкою, як звичайно добрій господинї подобає. *(Ганна угощує гостей горїлкою; она частує з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою.)*

Хмельницький.

Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді.

Ми люде прості і не дуже виховані, пемо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дає шабля, як правдивим воінам належить. Та у нас єсть таки й венгерські і німецькі вина; давно ми сього не знали, а як Бог став особливе благословляти наше оружје, то ми і ґрунтовнійше і багачче почали жити. Просимо панів за стіл. *(Сідають.)* Я разом радий і нерадий, що отримав таку честь, що ваші милости не побрезгували увійти у мою козацьку хатину і моєї хліба-соли покуштовати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильность бачу, а нерадий тим, що ми, по своїй простоті, не уміємо ваших милостей належите прийняти. Самі бачите, як у нас все просто, по хлопеськи. Дяка Богу, що поборов за нами на Пилявецьких полях, де панове Ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та лижки срібні й золоті, а то б прийшлося таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира приязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисіль.

Добрий анти[с]паст!

Кисіль.

Ваша милость, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаеш, щирим наперед послушеньством Речи посполитой, вірним захованем в повинности своїй, оддаючи запомнію, як було передтим, взаємні долегливости.

Хмельницький.

Істинно так, пане воеводо. Давайте ж нам на стіл, жінкі, все що припасли. *(Подають страви.)*

Ксьондз Лентовский.

Шануючи вашу милость, ясневельможний пане гетьмане, і всіх вас, панове старшина козацькая, повинен я на quidquam одважити ся, як смиренний служитель олтаря божого. Хоча всходня гречеська віра і не належить до єдиної єввятої апостольської церкви, однак ми згодим ся з вами in dogmatibus, але завше повинні-сьмо оддалити ся од богомерзких єретиків, апостатів, наслідовцов проклятого Арія. Мабуть добре ненавидите ви нас, козаки, що навіт побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе прийняли in persona Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Сей зополний зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсіванем насїння душевредного на ниві Христовій наволок на себе праведний суд костьола, которий присудив його, як члена зловонного і прокаженого, одсікти для спасенія вірних, а він як зрадник утік і пристав до вас. Ви жахнетесь, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. *(Всі слухають з дивоважнем. Немирич спускає очи.)*

Хмельницький.

Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люде і не час і не місто нам об тім теперче диспутовати: бо ваша милость не судьею до нас прибув еси.

Лентовский.

Не судьею, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти haereticus, apostata, наслідовець Арія проклятого. Я читал-ем твою libellam, де ти написалесь, що бідльш et clarius Бога познаєш in natura quam

in libris sanctorum patrum; що Ісус Христос страждав за свою doctrinam, а не як victima irae coelestis, тим-же spiritu veritatis натхнутий, котрий і sapientiae humanae causa erat, і же для спасенія чоловіка не суть necessariae обрядки і церемонії костьола сьвятого. Тебе присудили спалити, а ти утікесь і пристал-єсь до козаків, розносячи всюду venenum foetidum haeresiae. Кождий правовірний християнин повинен з тобою nec edere, non dignus es голови своєї піднести coelum ac solem videre; non debet земля кости твої accipere; pulvis tuus буде in potentia infernali, імя твоє — поношеніє hominibus, а genus коли fuerit, semen diaboli буде per saecula saeculorum. Кажи при панах козаках: віруеш у сьвяту Тройцю?

Немирич.

Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не мені тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів своїх.

Джеджала.

Се, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здаєть-ся, що ти близчий брат сему ксьондзові, що так на тебе озьвірив ся.

Немирич.

Коли, панове, я не варт того, щоб називатись вашим братом, то все таки я ваш слуга. Бо здаєть-ся я був під Львовом і під Замосьцем, і може хоч за сю перевязану руку дасте ви мені і заборонитись і наречити ся вашим слугою.

Молодий Кисіль.

З пана — слугою! O tempora, o mores!
o perfidia!

Немирич.

А пан Ісус Христос не зробив ся хиба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають сьвяте письмо і на кожний случай приведуть *textum*, а од того пильно унікають, щоб їх милостям очи виїда. Ти питаєш, пане Лентовський, чи вірую я у сьвятую Тройцю? Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була *imago* тей Тройці у трох видах: перший вид тей *imaginis* — то правда, і ви сього не приймаєте, бо завше говорите неправду і *sensum verborum* Христа перевертаєте задля вашої користи, ошукуючи незмисленії люди; другий вид тей *imaginis* — то братолюбіє, і ви сього не приймаєте, бо клянете і гоните братів ваших і направляєте брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тей *imaginis* — то розумна воля, і ви сього не приймаєте, бо втісняєте слабих і кланяєтесь сильнійшим од вас, і других тому навчаєте. А козаки — те знають і те приймають, бо встали за правду, за братство і за свободу, і тепер раді з вами, як вольнії з вольними і рівнії з рівними, побратати ся, — а ви не хочете!

Хмельницький.

Що пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша сьвятая інквізиция, знайшовши у його книжці, которой ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він того унікаючи до нашої восточної віри утік, то такеє вибавеньне Божой волі приписати маємо. У нашій сьвятій восточній церкві ніколи не було й не буде інквізиції, ми нікого не палимо, а хто, по немощі розума, зблудить з правого пути, того ми відсилаємо до пастирів наших честних, самі

по простоті своїй у те не уступаючи. А вашу милость, пане ксьондже, повторне і найнижше прошу — тую розмову перервати, бо і мені і всім нам вона не подобна.

Лентовский.

Єднак, я не вельможний пане гетьмане, розваж ваша милость, чи подобно слухати богопротивнії речи мені, котрий естем membrum ecclesiae...

Хмельницький.

Пане ксьондже, я тут господар! У третьєтє і останьне кажу вашій милости мовчати.

Вешняк.

Мовчи, попе! Твоє то діло нам те задавати. Їж пиріг з грибами, а язык держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорожських полковників шанувати!

Хмельницький.

Тихо, полковнику!

Виговский.

Пане полковнику! Ти всю нашу справу нівечип!

Вешняк.

А що він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом рие!

Лентовский.

Правий Боже, будь нашим сьвідком! Чи се-ж на новії кривди і ін'юрії ми до вас приїхали, козаки? Чи се-ж нам recompensum за те, що ми отримали стількі праць і нещастья, поки прибули до вашої милости, аби принести вашій милости пробаченьне і ласку од короля, пана вашого?

Хмельницький.

Пане ксьондже! Вашій милости не подобало починати тії заціпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичаєв лагодних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: на-щож чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику! За кривду, що учинив еси панови ксьондзови, повинен еси пробаченьня прохати, або виходити зараз з хати.

Вешняк.

Прохати пробаченьня у ксьондза! Та запорожський козак не погне спини навіт і перед самим метрополитою. Я пійду лучше з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш йти зо мною? Я б тобі дав там доброго прочухана! (*Виходить.*)

Хмельницький.

Тепер покуштуємо вина отсього, що мені прислав його милость Ракочи, мій щирый приятель. Гарне вино, столітнє. Жінко, піднось панам! (*Ганна частує вином.*) Випемо перший кубок на здорове нашому найяснішому королеви, панови нашому милостивому!

Кисіль.

Нехай панує згода і мир меж Русьсю і Речю Посполитою! За ціле Його корольованьне, і нехай далекії потомки со слезами радости читають в гісторії про день сей, початок тривалого покоя і щастья обоїх людів!

Молодий Кисіль.

Як то мило, як то любо пити за здорове свого пана в домі у того, з ким постановляється мир, а звласа з рук гарної господині.

Хмельницький.

Дякую за похвальбу моїй жінці вашей милости. Істинно, вона для мене великий скарб на сьвітї.

Лентовский.

І добрий малжонок для жони теж найвисший скарб на сьвітї. Панї Хмельницька тим найбарзій щаслива, що у приязни малженській з вашою милостью знайде одраду од недавнього горя, щб її милость постигло.

Хмельницький (*зо вздержуваним гнівом*).

Про якеє недавне горе вапа милость говориш?

Лентовский.

Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здешанського, которого окропно замордовали козаки в Барі, коли він не схотїв прийняти входуньої віри, *fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae*. (*Ганна упускає тачу з чаркою і закриває очи руками. Всї порушають ся. Немирич підбігає до Ганни і говорить щось до неї, а потім випроваджує її.*)

Хмельницький.

Не турбуйтеся, ясновельможнії панове комісари: моя жінка — баба. Будемо пити!

Кисіль.

Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудиції не відає *leges hospitalitatis*.

Позовский (*тихо до ксьондза*).

Немирич приемну офіцію виконує у козаків *cicisbeo galante* молодой гетьманової.

Лентовский (*тихо до Позовского*).

Добра пара: апостата з чужоложницею. Не-

миричу fas est Хмельницького gloriosissima facta
cornibus coronare.

Хмельницький.

Здається мені, що жінці моїй горе об отцю
добавила притомність його милости пана Лентов-
ського, ксьондза римської віри; бо того не можна
забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, за-
ручену зо мною, ївалтовне хвачено за шию
в костьол і примушено до слюбу з тим бенкартом
литовським, пяницею польським. розбишакою укра-
їнським. Того і я не забуду, бо того не забудеш,
хоча-б і хотів, що дуже вгризлось у серце. Ха,
ха, ха! Чи можна, панове Ляхи, забути Україні
всі рани й болісти, що од вас терпіла вона, бідна,
обшарпана сирота? Чи можна навіть дальнішим
потомкам забути поношення імяни нашого, на-
ругу над вірою нашою, окропні муки і тортури
наші, сьвященников божих посажених на паль,
дітей в казанах зварених... Ні! ні! *(бе рукою
в стіл)* швидче огонь з водою поєднають ся, ніж
Русь наша з Польщою вашою!

Кисіль.

Єжели в Речи Посполитої єсть люде, которі
чинили вашей милости кривди і тепер незичливі,
то найбільше таких, которі щире жадають здоровя
і сполного мира і згоди вашій милости і всему
Війську Запорожському. Ціла отчизна неповинна
за одного або за кілька зухвальцов. Полецаймо
ся на Бога і на Пречисту Матер Його, жеби нам
з неба одібрати такую мисль і скруху, щоб могло
все то ся в ліпше обернути. Я не апробую по-
ступков тих, которі до вашей милости негрешні.
Lauro manus meas і прошу найнижше умирити
справедливі аффекти, позираючи на нас комі-

саров як на щирих приятелей вашей милости, приносячих згоду отчизни, котрої вірним сином ваша милость бути маєш.

Хмельницький.

Шкода говорити! Все, щó ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуть ся. Знаю я вас Ляхів добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тогдї до нас *padam do nóg, całujęmu rączki*; а як скоро біда минула, то ми у вас *psia krew*, найпоследнійші з твари, хужче собаки. Просто реку, пане воєводо: ви приїхали не длятого, щóб щире мир і згоду постановити, а на те, щóб нас одурити. Іде об здоровї нашім і цілости всей руської нашої отчизни на дальнійї потомки і годи, того легко важити не можно. Ваша милость ладно мовиш о пробаченї королевськом та споминаєш про наші преступства; а об тїм анї слова, щóб нас удоволнити. Бо Реч Посполитая повинна оказати нам справедливость на всіх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад пан Вишневецький: він-то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо і стали у Білої Церкві шукати примиря і заспокоєня од короля, князь, його милость, почав тревожити козаків, сьвященників дупив, мучив, на палї вбивав, сьвідрами очи викручував і иншії муки задавав. Треба конешне, щóб його скарали за те, і не буде нічого доброго, коли його не скарають. Винен і пан краковський, щó на мене наступав, коли я *in angustiis Borysthenis* своєю душою уносив, але той одібрав своє; винен і пан хорунжий і всі, щó козаків, молодців заслужених Речи По-

сполитої, у хлопів обертали, лупили, волосься таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над всіма їми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісією, а в Литві Радзівілл кров лье; з одного боку нас лагодними листами та компліментами обсипають, а з другого на нас наступають. Нещиростью, панове Ляхи, нічого не зробіте. Коли хочете мира, так миріть ся так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати, а коли ви то сее то онее, то будемо лучче воювати: або мені зо всім Військом Запорожським пропасти, або всій Польщі і всім дукам, королькам і шляхті згинуть.

Кисіль.

Вздихнувши *de profundis cordis mei*, мушу я слухати тії орації, так незгодні з тим, що перед сим за годину ваша милость мовив єси. Защо ваша милость докоряєш мене нещиростью? Чим *dignus sum* тей ганьби? Тим хіба, що терпів од своїх і од чужих обелги і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста сього поносити? Козаки спалили мої маєтки, хлопцї мої власні, приставши до ребельїї, шукали життєя мого, без притулу *profugus et pulsus*, не міючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, уроженого шляхетства: там мене *vocabant* зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив, все одно тільки *verbum* било на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми ідучи до вашої милости по розруйнованої і спаленої країні — і холоду і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою *tremolare*, — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкаве *verbum pacis et fidelitatis*! Ах, не на довго! Ти докоряєш

нещиростю нашу комісію; чому-ж перед сим не спитав еси: в чім буде та комісія? Чи можна осужовати те, *quid ferit*? Приступи до трактатів, тогді й говори, чи щиро чи нещиро ми прибули до тебе.

Хмельницький.

Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісії! Не Павлюк я вам і не Острянин! Я наперед знаю, що з сеї комісії нічого не буде. Война! война у тих трйох або чотирйох неділях! Виверну я вас всіх Ляхів до гори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде щоб вільний був собі та стинав шляхту, дуків, князів... Согрішить князь, уріж йому шию; согрішить козак, і йому те-ж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть се королеві і всім станам вашої Речи Посполитої. Що? Чи не Шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть; а хочби й не були, хочби їх було пятьсот тисяч, не переможуть вони руської запорожської і татарської мочи. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде панувати на цілій сьвіт!

Кисіль.

Пане Богдане, урожаний, почтивий гетьмане Війська Запорозького! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, еднак приписую її афекту, властивому найбарзій великим душам, которії, скоро обачуть ся, латво приходють *ad meliorem mentem*. Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнизнім слугою, не сьмію помислити, щоби

ваша милость отдав в руки поганих без причини не тільки ляцьку і литовську землі, але і віру руськую, веходню, і церкви святиї, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая поляцають нам докінчати з вами *mitiores conditiones*. Єжели вашой милости кривда стала ся од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорозького; єжели Військо Запорозьке жалуеть-ся на личбу або на ґрунти, то король його милость обіцує удоволнити вас у тім: нехай козацького війська буде не тільки десять але і дванадцять тисяч, навіт і п'ятнадцять; од вашої милости то єдине потребуєть-ся, жеби ваша милость розервав звязок з Татарами, прирощеними ворогами народа руського, вернув бранців польских, узятих козаками в час замішання, одступив од черни, щоб хлопи орали, панам своїм слуговали; коли хочете, лучче йдіть на Турків або на Татар: Реч Посполитая в тім вам не запинає, ліпше поганих бити ніж християн. На такі кондиції пан гетьман за певне позволить?

Хмельницький.

Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було у той час трахтовати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Дніпром і на Дніпрі, і після Жовтоводської й Корсунської іграшки, — тепер уже часу не маєш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, що замислив: вибю із ляцької неволі народ руський — весь! Перше я воював за шкоду і кривду свою, тепер воювати-му за віру православну нашу; допоможе мені вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступлю, бо то права рука наша,

щоб ви хлопсѣтва не знесиши у козаків не вда-
рили. Двісті, триста тисяч своїх міти-му; вся
орда прийде на помоч, Ногайці стоять на Саврані,
мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл
на сьвітї, готов все учинити, щó я схочу: вічна
наша козацька приязнь, сьвіт її не розірве. За
границю войною не пійду, шаблі на Турки і Та-
тари не підніму; буде з мене місця на Україні,
на Подолї, на Волинї, досить менї часу й достатку
в землі і княжестві своїм — по Львов, по Хелм,
по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнім
Ляхам: сидіте, Ляхи, мовчіте Ляхи! Дуків, князїв
ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати,
я їх і там знайду; не зостанеть-ся менї жодного
князя ні шляхтюка на Україні, а которий схоче
з нами хліба їсти, нехай-же Війську Запорожському
послушний буде а на корм не брикає.

Джеджала.

Уже минули ті часи, коли нас сїдлали Ляхи
нашими людьми християнами. Були нам силні
драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми
під Пилявцями, щó то за Ляхи: не ті вже се
Ляхи, щó передтим бували та били Турка, Москву,
Татари, Німці, не Жолкевські, не Ходкевичі, не
Конецьпольські, не Хмільські, але Тхоржовські та
Зайончковські, діти в залїзо поубирані. Померли
од страху, скоро нас узріли; не було нас в середу
тільки три тисячі, а коли-б до п'ятниці почекали,
ні один би Лях живцем до Львова не утік!

Хмельницький.

Мене патріярха в Києві на сю войну благо-
словив і з жінкою моею дав менї слюб і гріхи
мої розрішив і кончать Ляхів розказав. Як же
менї його не слухати, великого старшого голови

нашого, гостя любого? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та у дорогу були готові, без возів, без гармат, — знайду я то у Ляхів. А хто б з козаків взяв одну колясу на войну, кажу йому голову стяти. Не возьму і сам з собою жадної, хиба юки та сакви.

Позовский (*тихо до Лентовского*).

Ото закарта бестия!

Лентовский (*до молодого Кисіля*).

Що то за патріярха такий? Чи то його милость метрополита ківеський?

Молодий Кисіль.

Нї, то proscriptus якийсь, excommunicatus ob gravia scelera; мотавсь по світу, нігде його не прийняли, а в Україні найшов собі овечок.

Хмельницький.

А що ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то реч завойована.

Мястковский.

І погани, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязни доброї. Через мене самого, лїт тому з девять, Ібрагим султан, оттоманський цезар, даровал королеві його милости кількaset вязнів з галер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи подданий короля його милости і слуга, взявши булаву і хоругвов од пана, не хочеш слуг панських і дворан рукодаїних панові своєму оддати, не шаблею, не на плацу битви, але кондиціями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послов і комисаров, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволі тримаєш:

що-ж ми об твоєй зичливості і послушенстві розуміти маємо?

Хмельницький.

Я їх пушу тогді, коли мені жадної заціпки не буде од Ляхів, і тепер би навіт пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове Ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечнійше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто мое Бар на Подолію; от я послав йому сказати, коли не послухаєть-ся, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тогді одного брата поставлю на палі на єднім конці города а другого на другім: нехай дружка на дружку дивлють ся!

Мястковский.

А хіба козаки того не роблять? В Києві мало що за час замішанья скількі побито шляхетського стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звір лютує, Ляхів останки шукають навіт під землею, і неповинна кров струменями тече у Дніпр, взиваючи до Бога як кров Авеля.

Хмельницький.

Не казав я неповинних забивати, але тих, которі над вірою православною згнущали ся. Мій Київ, я князь і воевода кївський, бо мені його Бог дав навіт і без шаблі.

Кисіль.

Пане гетьмане запорожський! Non vides пришлих речей, соесис фортуною настоящою, котрая скоро кому почне над міру ludere, того скоро і відступить: ad vitrum подобне, которое, скоро упадне, то і розібеть-ся. Рач дати fidem зичливості моїй, коли Війську Запорожському

хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спускай ся на децизию войны, покинь *contra Polonos*, розгніваних *consiliares*, *iram et spem victoriae*, не усилуй Польщу згубити, Русь хочачи *tollere*. Одступи Татарів. Чи ти думаєш, що ради піднесення віри руської і народа руського вони вам допомагають? Вони на розлучення наше самі сподівають. То для них *bonum*, коли Ляхи, Литва, Русь, козаки будуть *inter se* бити ся і один другого губити, а вони всіх *sparsim* заберуть. Розваж, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою *cum gratia* цертує, а коли ти його ласку постпонуєш, то рушить на тебе військо всею силою. Повір, пане Хмельницький, коли погордуєш моєю радою, нічого не знайдеш, тільки одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницький (зрушений).

Пане воєводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти його держати-му, поки життя мого стане і поки вольности не дібу ся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернути ся. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливость своєї справи і вірую, що Бог потягає за правду. Короля як пана шануємо; панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями. Єднак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів; коли щиро схочете на те шлюбования позволити, то і замиритись нам не трудно буде, а коли ні, то я не устану од упартої війни, а зрадливого покою — не хочемо!

IV.

ЗАГАДКА.

(З народньої казки.)

Іван Миколаєвич Розумний, пан.

Хома { слуги і потішники його.

Ярема {

Іван Поклоненко, селянин.

Маруся, дочка його, а потім пані.

Олексій, приказчик.

Селяне.

Панська двірня.

I.

У пана в будинку.

Пан, Хома, Ярема.

Пан. От, друзяки, як я знудивсь, якби ви знали! Кажіть лиш мені казку.

Ярема. Хочете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чого ти вязнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома (*штовхає Ярему*). Гвалт! Пане, чого він беть-ся!

Ярема. Пане, хай він іде відсіля! Йому в хліві з свинями бути, а не тут з панами.

Хома. Яремо, не лай ся! а то так учешу, що аж у-в ухах задзвенить.

Ярема. Хомо, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Пан. Ну вас! годі! Кажі, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то...

Хома. Добре, пане. Яку-ж вам казати? Стривайте, отсієї ви ще не чули; слухайте! Був собі цар, а в царя троє синів: два розумних а третій дурний...

Пан. Ану тебе з такими казками! Се все на одну статъ: цар, та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні зостануть ся дома ханьки мняти а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. Кажі ти, Яремо, а ти, Хомо, ні чичирк; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вбю. Що се справді? За вашою лайкою ніколи казки не послухаеш! Ярема стане казати — Хома перебиває, Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі Боже!... Ну, кажі Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й сказати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов у-в одне село, питаєть-ся на ніч — ніхто не пускає. Так усе село пройшов, нігде його не приймають ночувати, а зїма була. Пройшов уже все село, тільки на ріжку останья хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустють, так тогді ляжу на дорозі тай замерзну. От і став стукати; а чоловік з хати й каже: Пуцу, та тільки щоб ти трошки поснав а о-півночи устав та до самого сьвіту казки казав. А старець каже: добре, казати-му. Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поснав, прокинувся тай дума: як же я буду казки казати, коли ні одної не вмію? Тай давай на-вдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: »стою! про-бі рятуйте, стою!« Він за поріг — кричить щось: »мокну! про-бі рятуйте, мокну!« Він не попав у двері, та у комору, а там дві сьвічки стоять

і два голуби цілують ся. Він відтіля та у другу коморю, аж і там дві сьвічки горять і дві гадюки кусають ся. Він відтіля та на двір та під повітку, а там щось кричить: »стримлю! про-бі рятуйте, стримлю!« Він на город, аж там два стоги стоять, один більший, другий менший, а з меншого у більший жито сиплеть-ся. Він з огороду в поле, а там щось кричить: »стирчу! про-бі рятуйте, стирчу! хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте!« Він і вернувсь. Увіходить у хату до господаря тай пита його: Що то, каже, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: »стою, про-бі рятуйте, стою«? Ну, пане, як думаєте, що се таке? Одгадайте, що воно таке отсе усе.

Пан. Ні, не відгадаю. Кажи, так знати-му.

Ярема. От, як він спитав про те, що кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! а господар і каже: »то невістки йшли спати, та рогаців не поклали.«

Хома. Так отті рогаці й кричать!

Ярема. По шкоді й Лях мудрий. Ну, пане. Що-ж то, каже, що я вийшов у сїни, а там щось кричить: мокну, про-бі рятуйте, мокну! »То, каже, невістки пили та коновку у воді покинули.« Ну, а те, що я не попав у двері та у коморю, а там дві сьвічки горять і два голуби цілують ся? »То, каже, один мій син із жінкою у любові живе.« Ну, а те, що я попав у другу коморю, а там теж дві сьвічки горять і дві гадюки кусають ся? »То, каже, другий мій син з своєю жінкою несогласно живуть.« Ну, а те що, каже, що я побіг під повітку а там щось кричить: стримлю, про-бі рятуйте, стримлю? »Та то сокирою хлопці щось робили тай покинули сокиру, устроївши у дрівотні.« Ну, то-ж що таке, каже, що я побіг на

горбод, а там стоять два стоги, один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеться? »То, каже, мої сини возили з копицького та украли, так се з їх та у хазяїнів стіг пересипається.» А те щб, каже, що як я вийшов у поле, так щось кричить: стою, про-бі рятуйте, стою! хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте? »То, каже, zostались колосься на ниві, так вони перестояли своє уремя, так того й кричать... Ну, тепер сїдай та снідай!» — Сказав казку.

Пан. Мудро зложено, біс його батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема. Куди тобі, кваша!

Пан. Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, щб вам і не снилась. *(Хома і Ярема лащуться коло пана.)* Щб є на сьвітї над усе ситчіш, швидчіш і милїш?

Ярема. Хто його зна! Ситчіш — либонь ваша милость?

Пан. Дурню!

Хома. Свиня, та, щб ік різдву на сало годують.

Ярема. А швидчіш над усе — заїць.

Пан. Шолопаї!

Хома. Ні, пане: швидчіш над усе кішка.

Ярема. Е, пане, знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан. Не втяли, хлопці.

Хома. А щб, пане, менї дасте, коли відгадаю?

Пан. А щб б ти хотїв, щб я тобі дав?

Хома. Жупан ваш, пане, щб комір червоний та цбвяхований золотом. Уже б як вийшов на улицю, ото б дївчата задивлялись!

Пан. Ну, добре, дам.

Ярема. Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаєш. Звісно, панська загадка: куди нам простим!

Пан (*поглажує пузо*). Знаєте щό, хлопці? (*Хома та Ярема коло його лащуть ся.*) От щό, хлопці. Тепер неділя, люде всі в селі, ідїть і зберіть усе село, і мужиків і жінок і дівчат, і скажіть їм отсю загадку, і скажіть, що мов »пан звелїв обявити усім, що хто сю загадку відгадає, то з тії семї пан за себе буде дівку сватати«. От як!

Ярема. А щό-ж, пане: нїхто не відгада!

Хома. Та таки нїхто.

Пан. Як думаєте, хлопці, нїхто не відгада?

Хома. Нїхто, нїхто. Се вже хоч як, так нїхто не відгадає.

Пан. Ну, йдїть, хлопці! Тепер неділя, так люде усі дома; йдїть... Ну, так як-же, хлопці, іменно нїхто не відгада?

Ярема. Дали-бі, нїхто.

Хома. Де її відгадати! Нїхто не відгадає.

Пан. Ну, йдїть та так і кажіть, що де відгадують, так обіщав пан з тієї семї дівчину за себе сватати. Ідїть, а я тим-часом випю чарку горілки та чого-небудь попоїм. От захляв!

Ярема. Та гаки попоїжте, пане. З півдня крихта в роті не була, а до вечора ще далеко.

II.

У пана ж таки в будинку.
Прибігають Ярема з Хомою, один другого попереджуючи.

Хома. Пане, загадку відгадали!

Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко, а то бехи повідбиваю!

Хома. Замокла сопілко, мовчи, а то я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за ухами залящать!

Пан. Цитьте, навіжені! Кажу ти, Яремо: щό там таке?

Ярема. Прийшов до вас чоловік, пане.

Хома. Бреше. То Іван Поклоненко.

Пан. Чого-ж йому треба?

Хома (*швидко*). Щό дочка його, Марєю її звати, так ту загадку, щό загадували, так прийшов її батько...

Ярема. Ач яка пелька! узяв би тай запхав.

Пан. Покличте того чоловіка, щό прийшов; вас і до півдня не розбереш. (*Увіходить Іван Поклоненко.*)

Іван. Здравія жолаю, Іван Миколайович! з добрим здоров'ям ващу милость поздоровляю. (*Кланяється.*)

Пан. Здоров був! Ти Поклоненком прозиваєш ся?

Іван. Тошно-сь так-сь, судир!

Пан. Чого ти прийшов?

Іван. До вашої милости, по вашому господському приказанню...

Пан. Коли я тебе кликав?

Іван. Не положіть панського гніву. (*Кланяється в ноги.*) Я б і не тее... не посьмів би був, так бояв ся, щоб гірше вашої милости не прогнівити... Не положіть гніву! (*Ще кланяється.*)

Пан. Прощаю, прощаю. (*З слізмами на очах*) Ти гарний чоловік. Я от-як люблю, як мені хто у ноги кланяється!

Іван. Ми сущі раби ваші зовемо ся, не сьміємо ослуhatись вашого приказу, довжні те сповнять, щό ваша милость велить.

Пан. Так, так. Се я люблю. На тобі четвертак, Іване.

Іван. За-що зволите жалувать? Ми не заслужили.

Пан. Озьми, братець, за твоє щирее серце, що ти мене шануєш.

Іван. Як же ми сьміємо вашої милости не шанувати! Ви нам естє пан, ми через вас ситі й одіті. Подозвольте поцілувать вашу ручку.

Пан (з радістю). На. (*Протягає руку, Іван цілує.*)

Іван. Не положіть гніву, будьте ласкові. По вашому приказанію я прийшов до вашої милости по тій часті, що вашій милості вгодно було нам простим людям премудрую загадку загадати і звеліли, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милости, буцім вона ту загадку відгадала.

Пан. Коли се було, що я загадку загадував?

Іван. У неділю, пане.

Пан. Я щось забув, який сьогодні день?

Іван. Вівторок, пане.

Пан (*думає*). А, згадав! Що на сьвітї є ситчіш, швидчіш і милїш? Так, так!... Хлопці казали усім людям, і ніхто не відгадав.

Хома. Ніхто.

Ярема (*мотас на його головою*). Оспка!

Пан. Що-ж я тогді сказав, що я дам тому, хто відгадає? га? Як пак я тогді сказав? Сто рублів грошей дам, чи як?

Іван (*кланяється*). Изволили запомнить, судир. Ваша милость обіщались з тієї семі дочку брати, де загадку відгадають.

Пан. Так, так! тепер згадав. Ну, що-ж?

відгадав? Кажі: що на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Іван. Ситчіш над усе земля, швидчіш — око, а миліш — сон. Не положіть гніву, пане!

Пан. Як? відгадав?

Хома. Так і є: стало буть, швидчіш над усе земля, ситчіш — сон, а миліш — очи. Так воно й є!

Ярема. Тю-лю! Ситчіш над усе очи, швидчіш — сон, а миліш — земля. От як, ти, квач!

Пан. Ну, що-ж мені тепер робити? Тебе за себе за-між брати?

Іван *(кланяється)*. Воля ваша, пане!

Пан. Та се овсі не знать-що! Се халепа!

Іван. Не положіть панського гніву, се одгадала дочка моя.

Пан. Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван. Маря, пане.

Пан. Так се мені її за-між брати? А що-ж вона, хороша?

Іван. Не з-так то, поганенька.

Пан. Погана? Отсе так! от наробив я діла!

Іван. Не положіть панського гніву. Я б не осьмілив ся, та ваше приказаніє.

Пан. Ну, ну, ти добрий чоловік. *(Думає.)* Ну, що-ж тепер робити?

Іван. Воля вашої милости.

Пан *(ходить по кімнаті)*. Женить ся! Ах, біє його батькові! Що-ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!... Ну, іди собі, пошлю старостів!

Іван. Ми суть вірні і примірні раби ваші.

Пан. Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти Яремо, дайте йому чарку горілки! *(Хома і Ярема побігли.)*

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома (*цитовха Ярему*). Убю!

Ярема (*цитовха Хому*). Убю!

Пан. Як ви сьмієте при мені бить ся? (*Бе Ярему.*) За-що ти його беш? за-що ти його беш?

Ярема. Ой, ой!

Хома (*на вколїшках*). Помилосердуйте, пане!

Пан. Іди горїлки неси. (*Хома пішов.*) А ти в мене (*бе Ярему*) оттакечки, оттакечки!

Ярема (*плаче*). Він мене попереду зачепив.

Пан. Не бреши, не бреши! От тобі ще! от тобі ще! (*Проганя Ярему. До Івана*) Прощай, чоловіче! ●

Іван. Не положіть панського гніву. (*Пішов.*)

Пан. Отсе халена! Як тут мені бути? (*Хома з горїлкою іде.*) Ти щó?

Хома. Горїлку несу Іванові.

Пан. Я вже його вислав.

Хома. Так вернути?

Пан. Як вернути? Вернути?! Ах, ти па-
длюка! Давай сюди чарку! (*Бере чарку і випиває разом.*) А! (*Утираєть-ся.*) А! (*Тупає ногами.*) А! (*Копилить губи.*) А! (*Бере його за груди.*) А! (*Бе кулаками.*) От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан!

Хома (*біжить, плачучи*). Матїнко моя, на-
віщо ти мене породила!

Пан (*оставсь один, скрегоче зубами, очи на-
лились, кулаки стулив і кричить*). Увесь сьвіт
сокрушу!

III.

В хаті у Йвана Поклоненка.
Маруся сидить у-в одній сорочці і тче. Увіходить Хома та Ярема, Хома з хлібом а Ярема з яйцями. Ярема вихватує у Хоми хліб а Хома у Яреми яйця.

Хома (виступає, до Марусі). Його благородне Іван Миколайович посила тобі поклон і жалус тебе на велике опекунство... Давай хліб!

Ярема. А дзуски! (Хома викидає хліб, Ярема не дає, хліб розломали на дві половинки.)

Маруся (тим-часом співа пісню).

Ой коли-б я, мій паночку,
Трошки багатенька,
Наплювала б я на тебе
Й на твого батенька.

Хома. Що-ж ти тепер наробив!

Ярема. Се ти...

Хома. Брешеш, ти!

Ярема. Брешеш, онцихристова довбешка!
(Заміряєть-ся кулаком і кидаєть-ся на Хома. Хома підставля копіть із яйцями, Яремин кулак вибиває кілька яєць з кошелю.)

Маруся (скочила). А що се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу соломку, ще й шелестять! Та вас тут пов'язати треба.

Хома. А що! От ми тепер зв'яжемо отсього бісового сина!

Ярема. Дурню! Се так на сватаньні кажеть-ся?

Маруся. Ох, ви вирости — ума не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаять ся, візьму тай роздягну... Ну, оттак. Не купіть мовчаночка. Кажіть: чого есте прибули до нас?

Ярема. Од пана.

Хома. Цить, не так треба.

Маруся. І на се мабуть кебети нестало! І самі не знають, чого прийшли. Так я-ж вам скажу: прийшли ви за тим, щоб всяк купує а ніхто не продає.

Ярема. Як се так?

Маруся. Овва! Умієте з паном своїм загадки загадувати, а одгадувати — так і ні. Аже-ж я одгадала вашу, і ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдець-ся самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватаєть-ся а ніхто з молодого не набиваєть-ся. От воно й виходить, що всяк купує а ніхто не продає.

Хома. Так.

Ярема. Так.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватанья. Де-ж ваш хліб, панове старости?

Ярема. Отсей навіжений, бузувірний...

Хома. Отсей еретик, щоб йому на тім світі...

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти. Ну, та чого барила з кухви глузувати! Хороші старости! Тай молода незгірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода у-в одній сорочці їх зустріває. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим у-в одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очі, так завязані.

Хома. Як се?

Маруся. А, умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Тай куди вам, таким бейбасам! Як-би собака дзвякнула, то я б і почула; а як-би

віконниці у хаті не зачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бач!

Хома. Де-ж твій батько?

Маруся. Поїхав до млина.

Хома. А коли вернеться?

Маруся. Коли поїде на обїзд, так вернеться у вечері, а як навпростець, то у полі й заночує.

Ярема. Від чого-ж так?

Маруся. А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навпростець а там дорога погана, тихо їхати-ме, вечора прихватить, то у яру сидіти-ме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на зайом плакати.

Ярема. Еге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіда, так мати пішли над нею сидіти; а як у нас умере, так певно ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на зайом плаче.

Хома. Ач!

Маруся. Чим же вас частувать, панове старости: чи прибилью, чи убилью, чи тим, щó на Бога дивить ся?

Хома. От, кати його батька!

Ярема. Щó-ж се таке?

Маруся. Щó? мабуть не хватає глузду? Прибиль — то молоко, бо як з корови надоїм, то й корова ціла і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годується та росте; а убиль — то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, щó на Бога дивить ся, то сирівець, онде стоїть у кутку. Він у нас давнішній та кислий, та як напеш ся його, то так і задереш

у гору голову до образів, що онде стоять. А що се у вас за яйця, панове?

Хома. Пан прислав.

Ярема. Тобі пан прислав. *(Один на другого грізно позирали.)*

Маруся. А на-віщо їх мені? Хто таки на сватаньні молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почаствує.

Ярема. Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток свх яець і висиділа к ранку курчат.

Хома. І щоб панові на обід поспіли.

Ярема. А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нічого сказать! Давайте яець, давайте! Де-ж тут десяток? Тут усього шість.

Хома. Отсей бузувір...

Ярема. Отсей храницюз...

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побили з дуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висижу і вигодую і к обіду панові поспіють, та тільки нехай пан зробить з однолітків плуг та виоре ним рілю та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку і змолотють, щоб було чим курчат годувати, тогді й курчята мої панові поспіють на обід. Оттак же, йдіте і скажіть, та глядіть: не забудьте!

Хома. От біс його батькові! Яка-ж ти з сина й мудра, Марусю!

Ярема. І від чого ти така розумна, скажи, будь ласкова!

Маруся. Ну, ну! Нічого тут довго... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома (*хоче йти по-переду, а Ярема дорогу йому заступає*). Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні, я. (*Розставляє кулаки.*)

Маруся. Ізнов гризетесь! О, тай увірились же ви мені! (*Хватає їх за свити та дує під поли.*) От-же вам! нехай горить!

Ярема. Де горить? (*Скидає свитку.*)

Хома. Ой, ой, ой! (*Скидає свитку.*)

Маруся (*підхвачує свитки*). От-же вам, щоб не лаялись! А щб, казала роздягну, отже й роздягла! Ідть тепер в одних сорочках, а свитки згодять ся курчат укривати.

Ярема. От тобі на! А се все ти..

Хома. Убю вражого сина! (*Побігли. За двоє рима чути: кричать та лають ся.*)

IV.

У пана в будинку.

Пан роздягнутий лежить на постелі. Хома мухи бє долонею, а Ярема лоскоче пана по пятах.

Пан. Ач! справди неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепить ся. Озьми, Хомо, пляшку та налий води мені за пазуху. (*Хома робить се.*) Пєслухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з пять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. На-що ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Як, пане?

Пан. Так! щоб вас сей та той! Хиба я не питав вас: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, ей-Богу, ніхто! А тепер і вийшло чорт зна щб! А все через вас.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешеш, гирявий! се все ти!

Пан. Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одержу загубили через свою лайку та сварку, і діла до пуття не довели. От я вас! Ей, Васильку! *(Увійходить хлопець.)* Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай їм Михайло пів сотні дубиняк у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедіку, помилуйте!

Пан. Ні, ні, не помилую. Веди їх, Васильку!... Та постій, нехай тепер не бе: я сам устану та піду. Я от-як люблю, як людей бють а вони кричать.

(Хома та Ярема плачучи вийшли. Через кілька минут увійшов Олексій.)

Олексій. Продав я, пане, пшеницю в городі і скупив усе, що треба по домашньому.

Пан. Добре. По-чім же ти продав пшеницю?

Олексій. По сім з копою митої четвєрть.

Пан. А що-ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій *(скороговоркою)*. Та се, видите, судир, по той части, що купець набавляє по рублю за- тим, що йому не перевозити, та впять за містяне... стало бутъ що на місці купив, по рублю, так воно як його зчести, то мало розниці. Та впять і те, що купець гроші давав а я товаром забирав, а воно як на товар так завжди дешевше прода- єть-ся.

Пан. Ну, може. Скільки ж грошей? Усіх шість четвєртей, по сім з копою — сім та сім чотирнадцять, та ще сім то вийде... а кат його батька! вийде... вийде... двадцять один, та ще сім то двадцять вісім, та ще сім то тридцять пять,

та шість полтин то три рублі, то тридцять... тридцять вісім. Так. Олексію?

Олексій. Так ваше благородие, достошно так.

Пан. Де-ж гроші?

Олексій. Ось подозволте поглядіть, щó я тут купив.

Пан. У, багато! Скільки всього? Ітого сорок п'ять рублів. Так се, стало бутъ, ти на свої ще гроші купував?

Олексій. На свої, судир Іван Миколайович!

Пан. Так стількі отсе ще тобі грошей слідує?

Олексій. Изволте полічить, судир.

Пан. Три... ні, два цілкових: так, чи щó?

Олексій. Істинно так, судир Іван Миколайович.

Пан *(дає йому гроші).* На ж тобі.

Олексій. Покорніше благодарю, судир *(Бере написаний лік і ховає у кишеню.)*

Пан. Ну, послухай, Олексію! зроби мені, будь ласкав, щó я в тебе попрохаю.

Олексій. Щó прикажете, судир?

Пан. От бачиш, Степановичу: загадав я людям загадку.

Олексій. Знаю, судир, і обіщались з тії семі панію собі взяти, де відгадають, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан. Отто-ж то й е! Щó-ж тут мені робити? Брати її не приходить ся: пани сьміяти-мутъ ся, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна!

Олексій. Справедливо говорите, судир!

Пан. Тото-ж і є! Як же з нею мені розв'язатись? Я вже думав і так і інак. Хотів їй ще загадку загадати, так хлопці мої, Хома та Ярема, таки ніяк не втихомирють ся: що пошлю їх, то вони задеруть ся і діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та по моєму просто послать тай сказати їй, що не буде сього ніколи, а то і овсі не посилять: так воно й минеть-ся.

Пан. Не можна, Степановичу: погана слава піде. Скажуть: що се за пан, що раз скаже так а в-друге інак.

Олексій. Ну, так от як: послать її батька що-небудь продавати, а опісля сказати, що мов обманив, тай не брать дочки і його ще випарить.

Пан. Еге, і так не годить ся. Чоловік добрий — батько, слухняний, тай внять таки поганої слави не минеш. А я видумав от-як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав, от загадка! (*Підскажує.*) Звелю їй приїхати до мене, та тільки так, щоб ні санями ні возом, сама щоб була ні боса ні обута, ні гола ні вдягнута, ні волом ні конем, ні війком ні голоблею, ні з гостинцем ні без гостинця. (*Регочеть-ся.*) От як! отсе так! нехай розгада! Як думаеш, Олексію?

Олексій. Хто його знає, пане. Здається, трудно що-небудь видумати.

Пан. Так от я тебе пошлю переказати їй отсе. Чуєш?

Олексій. Гм! Мені, ваше благородіє, якось не пристало. Ви зволте послати кого-небудь молодшого, а то я вже старий, та внять мені якось неподобно.

Пан. От іще! Хиба старі так і не ходять сватати? Хто-ж і сватом буває, як не старі? Ні, вже

здіймай милость, Степановичу, ти мені — от як мені послужиш! (*Дає йому асигнацію.*) Ось на тобі! Будь ласкав, зроби те, що я прошу.

Олексій (*думає, потім кланяється*). Для вашої милости піду, а то дали-бі ні за що б не пішов, як-би не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого доброго... Коли-ж мені йти?

Пан. Зараз іди.

Олексій. Піду, судир. (*Виходить.*)

Пан. Васильку, поклич мені хлопців, Хому та Ярему. Розкажу їм, що я придумав: то-ж то сьміяти-муть ся!

V.

На дворі у пана.

Пан, Хома, Ярема, Олексій.

Олексій. Се, пане, хто його зна, що й таке! Сказала, що »приїду до пана так, як його милость приказує«.

Хома. Ого!

Ярема. Лиха матері приїде. Бреше!

Пан. Нехай собі їде. Уже-ж вона, бісова дочка, сьогоднізна, як з паном водитись. Іди собі, Олексію. А ви, хлопці, приведіть сюди хортів, та усіх, таки усіх... та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидче.

(*Хома та Ярема біжать, попереджуючи один другого.*)

Олексій. Пане, пане! Їде наша краля, та ще яка! Як казала, так і є!

Пан (*вбіг на рундук*). Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(Візджає Маруся без сорочки, увязана неводом, на одній нозі дір'явий черевик, друга нога боса та личком перевязана; сидить на якихсь гренджолох, що з одного боку колесо а з другого полоз. До гренджолів привязана палиця, а до палиці личком козел. Під пахою у неї заяць.)

Пан. Отту її, отту її!

(Маруся кидає зайця. Собаки вишкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук.)

VI.

У пана в хоромах.

Пан, Маруся одіта панею, Олексій.

Олексій (увійшов, поклонивсь панові а на Марусю позирнув). Прийшли, пане, впять ті мужики, що судять ся об сокирі. Чим-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештають ся, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все основу снують од дому до двору. Пожалуста, розсудіть їх зовсім.

Пан. А кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра прийдуть.

Олексій. Та що-ж з сього буде? Усе завтра та завтра. По моему совіту, ваше благородіє, узять тай перепороть обох, щоб не позивались за чорт-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену діло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопці. Хіба сам пан не зна, що й сказати? Твоє діло знать — прийшов, сказав тай годі, а то ще з совітами тиськаєш ся! Геть відсіль! Гляди, щоб торби не злякавсь!

Олексій. Та що-ж мені, пане, сказати?

Маруся. Іван Миколайович! На-що ви справди водите людей? Розсудіть їх тай годі. Скажи, не-

хай підждуть біля крильця. *(Олексій вийшов.)*

Пан. Послухай, Марусю: знаєш, що я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? що се справді? Я тут пан, а не ти!

Маруся. От уже й розсердилися! Бачите, які ви, пане. Хиба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не сьмію нікуди вступатись? Олексієві — так можна, а мені так ні? Хиба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан. О!

Маруся. А то-ж що? Не уступай ся, кажете, у мої суди; а багато ви насудили самі? З незнатьчого люде у двір цілий тиждень вештають ся, і ніяк і досі їм суду не дадуть.

Пан. Та бач, Марусю: діло, кат його матір, заплуталось. Скоро то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю, думаю, ночі не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну, та все думаю.

Маруся. Є чого думать! Два дурні сокиру знайшли тай не ладють, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зараз розсежу.

Пан. Так будуть люде сьміятись.

Маруся. Чого?

Пан. Скажуть: Ач який пан! не розсудить людей своїх сам.

Маруся. От тобі на! А я хиба не пані? Вони не сьміяти-муть ся. Ходім!

Пан. Ну, ходім! Та тільки се так один раз, у другий щоб ти ніже ні не сьміла мішатись у суд мій. — Хлопці, винесіть стули на рундук; підем судить-рядить.

(Хома та Ярема, потихаючи один одного, відчиняють двері на ганок. Пан з Марусею вийшли тай сіли.)

Пан. Ну, гляди ж: один раз тай тільки; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся (на *Хому та Ярему*). Ви чого тут стоїте, шолопаї? Гетьте! вам тут не місце. (*Хома та Ярема пішли.*)

Пан. На-віщо ти їх прогнала? Не хочу, ей-Богу не хочу. Що се таке? ти командуєш у мене? (*Скочив.*)

Маруся. Сідай, сідай! люде сьміють ся. (*Пан сїдає.*)

1-ий мужик. Ізнов ми до вашої милости. Розсудіть, пожалуста.

2-ий мужик. Зробіть панську ласку, розсудіть.

Пан. Ну, люде добрі... От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить... Просіть лишень тепер молоду пані...

1-ий мужик. Буде ваша ласка, Маря Івановна.

2-ий мужик. Пожалуста, судариня.

Маруся. А що там у вас таке?

1-ий мужик. Знайшли ми, судариня, сокиру у двох, та ніяк не поділимось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! так що-ж будеш робить? лізе тай лізе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледів. Розсудіть нас, пані.

2-ий мужик. Ей-Богу, неправда! Отже нехай мене злидні побють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А він каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Тай пішов за нею, а він по-переду забіг тай ухопив. Отсе й та сокира, у Олексія була вона: ось подивіть ся, от вона та сама.

Маруся. А що тобі робить сокирою?

2-ий мужик. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-ий мужик. Я хотів був попрохати в пана поїхати у ліс коляк нарубати: тин розвалив ся.

Маруся. Зніміть з топорища сокиру. Тобі *(2-ому мужикові)* на сокиру, а тобі *(1-ому мужикові)* на топорище.

1-ий мужик. Як же се так, пані?

Маруся. Ні пів слова! Розсудила, ідїть же собі геть!

(Ще два мужики прийшли.)

1-ий мужик. Розсудїть же й нас, пані-матко!

Маруся. А об чім?

Пан. Я вас розсежу. Марусю, я тобі казав: не сьмій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся. А я на те пані! Ну, та яке мені діло! Судїть, коли хочете, й самі. Ваші люде, ваша й воля.

Пан. Чого ви?

1-ий мужик. Ночували ми, пане, отту ніч у полі, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись у-ранці, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: моя кобила привела лоша. А він каже: ні, мій віз привів.

Пан. Трудне ваше діло! не знаю, як і розсудить. Знаєте, що? От-що: приходьте ви завтра у-вечері; я подумаю і розсежу вас.

Маруся. А чого тут іще до завтрийого тягнути? Ви, пане, їх розсудїть.

Пан *(подумавши трохи).* От-що! Ти кажеш: твоя кобила привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пане, ей-Богу кобила.

Пан. А ти кажеш: твій віз?

2-ий мужик. Віз, пане, звісно що віз; аже-ж ми на возі їхали.

Пан. От-що: пустіть лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобили, так кобила.

(Мужики пускають лоша. Воно сліпе, побігло до воза.)

2-ий мужик. А щó, не моя правда вийшла? От бач, я-ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся. Отже й не так треба! Де таки видано, щоб віз привів лоша! Ви, пане, от-як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажеш: віз?

2-ий мужик. Звісно, що віз: аже-ж лоша до воза побігло.

Маруся. Добре. Озьміть же ви лоша та поставте його по середині: коли кобила до його прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки от-що: хто збрехав, того бить.

2-ий мужик. Бог з їм зовсім, пані; нехай уже його кобила привела!

(Мужики пішли.)

Пан. Як? щó се таке? га? Мене пересувувать та переряжувать? пана? От-як! *(Бе вікно.)* От-як! *(Хита двері.)* Матері твоїй сто болотяних! *(Зустрів Василька і почав його скубти, приговоруєчи)* От-як! от-як! *(Василько побіг, пан за ним.)*

Маруся. Зовсім розум розгубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан *(вертається).* Марусенько, любочко, кришечко! прости мене, що я на тебе покричав.

Маруся. Що бо ти робиш се, пане? Ну, на віщо воно схоже? Люде сьміють ся, скажуть: »скрутив ся пан.« Дали-бі, аж мені через тебе сором!

Пан. Дали-бі, не буду! Нехай мені сей та той, коли буду! Прости мене! (*Цілує.*) Отже я поїду на лови, Марусю, а ти останеш ся у мене господарювати, та вже що хочеш, те й роби. У всім даю тобі волю.

Маруся. Щоб опісля кричав?

Пан. Ні, ні, не буду ніколи кричати, не буду. (*Іде, потім вертаєть-ся.*) Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, що є в мене красчого тобі й ліпшого, тай іди собі геть! І не хочу, і не хочу! — іди зараз!

Маруся. І піду, ей-Богу піду, і не плакати-му!

Пан (*радий*). Підеш?

Маруся. Піду, аби дав мені узяти що найкрасчого.

Пан. Бери, бери, тільки одвжжись. За тобою і мені життя нема.

Маруся (*пішла і принесла пляшку горілки*). Так прощайте ж, Іване Миколайовичу! нічого з вами робить! Тепер я вже не вапа пані. По-прощаємось та розлучимось на вічні віки.

Пан. А се що? длячого?

Маруся. А як же? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо на останку тай розлучимось на віки.

Пан. І то добре.

Маруся. Пийте, Іване Миколайович, призволяйте ся.

Пан (*не*). Іди собі, іди, а пересужувать та переряжувать я себе не дам! (*Ще не.*) Ох-ох-ох-ох!

Маруся. Чи отсе-ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан. Ох-ох-ох-ох! *(Не і плаче.)*

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан. Прощай, моє серденьточко, моя ластівко! Ох, Боже мій, Боже мій! Прощай!

Маруся. Випемо ще.

Пан *(не).* Ох-ох-ох-ох! *(Підскочив.)* Хто сьміє против мене грубити? Ніхто, ей-Богу ніхто! *(Хоче йти, та захитав ся. Бе себе по кишені.)* Гроші є! *(Бе себе по голові.)* Розуму багато! Чого мені? Пан! на всю губу пан! Ох-ох-ох-ох! *(Упав на стіл головою.)*

Маруся. Нехай лиш засне.

Пан *(стогне).*

Маруся. Гей, хлопці! *(Увійшло два чоловіки.)* Запряжіть мені шолудиву кобелю у той віз, що гній возють. *(Чоловіки пійшли.)*

VII.

Улиця біля панського двору.
На шолудивій кобилі Маруся везе п'яного пана у возі.

Маруся. Ньо, ньо, урагова! ньо, ньо, діманова! ньо!

Діти *(біжать за нею).* Тю-тю! кир-кир!

Маруся. Геть, жевжики! а то як свисну, так аж під греблю закотитесь.

Хлопчик. Се пан твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирай ся! *(Хвиськає хлопця, він одбіга.)*

Пан *(прокинувся).* Гей!

Маруся. Ньо!

Пан. Що се таке? Ой, що се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся. Ньо!

Пан. Осьде церква, от сад, онде будинок... Я з будинку їду...

Маруся. Ньо!

Пан. Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? що я таке естъ?

Маруся. Ньо!

Пан. Се Маруся. Гвалт! Ти... куди ти мене везеш, чи в пекло чи що?

Маруся. До дому.

Пан. Як до дому? Ой, ой, ой! *(Скочив.)* Як се я тут опинив ся? Ти мене вкрала чи що?

Маруся. Ти мені сам оддав себе.

Пан. Як?

Маруся. Чи ти тямиш, що ти мені казав?

Пан. Я тобі велів з мого двору убиратись!

Маруся. А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, що мені найкрасче.

Пан. Ну?

Маруся. А мені красчого нічого нема у твоім домі над тебе: я тебе полюбила. Ти мені казав, щоб я узяла, що мені є красчого й милішого; отже я узяла тебе, тай везу.

Пан. Ах, біси твому батькові! що се таке? Хиба ж отсе ти від мене й не відвяжеш ся?

Маруся. І, сього вже й не думай! Хоч що хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан. Ну, нічого робить! Мабуть така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь пан оженивсь на простій, се мабуть случасть-ся.

Маруся. Іще б то!

Пан. Так поїдем же, коли так, до дому, і от тобі хрест сьвятий перед церквою: не буду вже ні кричать ні виганять тебе... Таки так заплющу очи тай на сьвіт не дивити-мусь. Роби, щó знаєш, во веім твоя воля.

Маруся. Ну, от бачиш? Оттак би й давно! Оттепер і розумний став!

(Пан сів на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок.)
